

Nemzetközi TEK-tábor Csillebércen

Az idei, minden korábbinál nyitottabb TEK-tábort Csillebércen rendezzük augusztus 17. és 26. között. A tábori előadások és körök fő témái: a társadalomtudomány válsága, az elméleteket próbára tevő világproblémák, valamint a drámai fordulatokban bővelkedő kelet-európai átalakulás.

A program: minden nap (18. és 25. között, 20. kivételével) 9 órától kiselőadások, viták, körök; 10.30-tól előadások.

Az előadások sorrendje a következő:

18-én: Bródy András: A közgazdaságtudomány válsága

19-én: Bence György: Az ideológia és a történelem vége?

21-én: Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor: Utópiák védelmében

22-én: Mislivetz Ferenc: Katonaipari komplexumok

23-én: Rostoványi Zsolt: Az Észak-Dél probléma jövője

24-én: Niederhauser Emil: Nemzetek és nemzetiségek Kelet-Európában

25-én: Ágh Attila: A kelet-európai átalakulás alternatív értelmezései

Természetesen nemcsak nagyobb lélegzetvételi előadásokat tervezünk, hanem kisebb közös meditációkat is. A tervezett témaválasztékból hely hiányában néhány morzsa: a "zöld"-mozgalmak Ausztráliában, adósságválság és sajtója, Magyarország nemzetközi megítélése, a humor mai állása, a munkanélküliség problematikája stb.

De nemcsak-azokra gondoltunk, akik okulni akarnak, hanem azokra is, akik szórakozni szeretnének. Nekik 17-én party-t szervezünk, Cseh Tamás és Szélkiáltó koncerteket kínálunk, pantomim előadásokat és még sok más érdekességet tartogatunk.

A sportok szerelmesei sem maradnak magukra. A pályákon nagyszerű lehetőségek nyílnak a különféle labdajátékokra, úszásra stb.

A tábor annyira nyitott, hogy május elejéig csaknem húsz külföldi (angol, osztrák, ausztrál, stb.) vendég (egyetemista és előadó) jelezte részvételi szándékát (vagyis minden reggel idegen nyelvű programok is lesznek, és tág tere nyílik a nemzetközi kapcsolatépítésnek). Aki Budapesten tanyázik, egy-egy nap programjára is feljöhet. Szállást és étkezést azonban csak annak tudunk biztosítani, aki idejében jelzi érkezését (a szállásnál június végéig, az étkezésnél két nappal az aktus előtt). A jelentkezéseket – írásban vagy szóban – kérjük az 508-as vagy 501-es szobákba leadni. Persze az az igazi, ha valaki az elejétől a végéig velünk tart.

Nagy Lajos

Húzóágazat

A tavasz folyamán megismerkedhettünk az új egyetemi képzéskorszerűsítési elképzelésekkel. Való igaz: az őszi nagy lendületből nem sok maradt, a reform (vagy rendszerváltás?) már megindulása előtt alaposan visszarendeződött. Ennek legfőbb bizonyítéka, hogy nem történt áttörés a képzés kulcskérdésének számító hittan területén. A hittan egyetemi bevezetésének különösen most lenne jelentősége, hiszen e mai egyetemista generációt megakadályozták az igaz eszmék megismerésében, s egy ilyen tárgy negyed- vagy ötödéven való bevezetése még helyrehozhatna valamit; annak érdekében, hogy ne csak a most felvételizők válhassanak teljes értékű közgazdává.

A hitnek e gazdaságban betöltött szerepét senki sem tagadhatja. Elég utalni a protestantizmus és a kapitalizmus kialakulása közötti összefüggésekre, melyeket Max Weber tárt fel párját ritkító munkássága során. Gazdaságtörténeti tanulmányainkból felrémlik az egyház gazdaságszervező tevékenysége (lásd dézsma). És van-e, aki kétségbe vonja a várakozások (például inflációs várakozások) és a hit szoros kapcsolatát? Az Antall-kormány biztosan nem, hiszen ha addigi gazdaságpolitikája alapján kimutatható olyan ágazat, amelyet fenntartások nélkül előnyben részesít a többivel szemben, az a vallás.

Épp ideje tehát, hogy meginduljanak olyan tantárgyak, mint az egyház-gazdaságtan, vagy a hitgazdálkodás; és létrejöjjenek az e diszciplínáknak otthont adó tanszékek, szellemi műhelyek. Esetleg átalakíthatnánk a Kinizsi utcai épületet egy Vallás-gazdasági Intézetté. Talán már az ötödik: a Gazdaság-teológiai Szakkollégium megalakulása is küszöbön áll. Ennek vezetésére persze meg kellene találni a megbízható, hiteles embereket.

Jómagam abban a városban születtem és éltem a pártállam hadseregébe való behívattatásomig, amelyben 1917 és 1944 között Pehm József, a későbbi Mindszenty József volt a lakosság döntő többségét alkotó katolikusok lelkének gondozója; apátplébános, majd pápai prelátnak. A gimnáziumban, amelybe jártam, néhány évtizeddel előttünk hittant tanított a nemrég újratemetett nemzeti hős. Amikor OKTV-dolgozataimat írtam, volt alkalmam átnézni az általa gondozott napilap csaknem húsz évfolyamát. Meggyőződhettem következetes legitimista, antikommunista és antifasiszta álláspontjáról, sőt még arcvonásait is megismerhettem, mivel az újság leköszölte annak a kis Pehm-szobornak a fényképét, melyet akkoriban lakásuk ékesítése céljából vásárolhattak meg a magukra valamit adó polgárok.

A mi vidékünkéről származott egy másik, későbbi esztergomi érsek is: Lékai László. Az ő ars poeticája az volt: "a megnyesett fa kizöldül". Persze most nagyot nézne, ha látná, hogy a megnyesett fát úgy akarják életre kelteni, hogy a sok évtizeddel ezelőtt lefűrészelt ágakat összedrótózzák.

Kétség nem férhet hozzá: a dolgok nem maradhatnak így, ahogy vannak. Fel kell ismerni végre, hogy az egyház húzóágazat. "Lehúz, altat, befed." A Társadalomelméleti Kollégium szokásos nyári tábortartja a Szentatya magyarországi látogatása idején.

Andor László

A TEK-HÉT ELŐADÁSAIBÓL

Az 1991. évi TEK-hét előadásainak címe a következő: volt Felzárkózni Európához? Több szempontból körbejártuk a témát, de az elhangzott előadásokból csak kettőt teszünk most itt közzé.

A TÖRTÉNELMI ELŐZMÉNYEKRŐL ... (PACH ZSIGMOND PÁL)

Egyetemünk akadémikus professzora a fenti témáról, a közép-kelet-európai régió kialakulásának világgazdasági összefüggéseiről tartott előadást.

Hangsúlyozta, hogy sajátos jegyeinél fogva ő hazánkat nem Közép-Európába helyezi, hanem a történelmi Magyarországot a történelmi Lengyelországgal együtt, Közép-Kelet-Európába.

A két ország helyzetét részletesebben a késői feudalizmus korától, a nagy földrajzi felfedezések idejétől tárgyalta. (Nem véletlenül. Általában e korszaktól szokás datálni Magyarország lemaradását a fejlettebb Nyugattól.) A vizsgált időszakot három periódusra bontotta: 1. XV. sz. végétől a XVII. sz. elejéig, 2. XVIII. sz. közepétől a XIX. sz. közepéig, 3. XIX. sz. végétől.

Hazánk feudális viszonyai a XIII-XV. században jó alapot jelenthettek volna egy kapitalista fejlődési úthoz. Csakhogy a földrajzi felfedezésekkel egyidőben törés következik be a magyar gazdaság tőkésedésében. Az időbeli egybeesés képezte az alapját azoknak a felfogásoknak, amelyek elmaradásunk egyik fő okát éppen a tengeri világkereskedelem kialakulásában látták (Berzeviczy Gergely 1808. vagy Révai József 1932.), amelyből kimaradva Magyarország egyúttal a világkereskedelemből is kiszorult. A másik, ezzel összefüggő oknak a levantei kereskedelem megszűntét tartották.

Pach Zsigmond Pál ezt az értékelést nem fogadja el. A fejlődésben bekövetkezett törést természetesen nem tagadja. A majorsági gazdálkodásra való visszatérés, a második jobbágyság létrejötte, a robot újbóli alkalmazása ezt világosan bizonyítja. Csakhogy a folyamatok mögött nem a világkereskedelemből való kiszorulásunk áll, hanem éppen ellenkezőleg: a Nyugat-Európával folytatott kereskedelmünk mennyiségben és minőségben is fontosabb lett.

Más kérdés, hogy a kereskedelmi kapcsolatok bővülésének alapját részünkről a mezőgazdasági és bányatermékek jelentették (szarvasmarha, bor, réz), és cserébe szintén tömegtermékeket importáltunk.

Az erre az időszakra jellemző agrárrolló pedig nemhogy nem ösztönözte, hanem egyenesen gátolta az iparosodásnak még a céhes formáját is. Lényegi vonás, hogy ezt a fajta gazdasági

szerepet mi önként vállaltuk. Egy modern értelemben vett piaci háttérévé, perifériájává váltunk Nyugat-Európának.

Ezzel szemben áll a gyarmatokkal folytatón kereskedelem. A gyarmatoknak a kereskedelembe való bevonása kényszerrel, külső gazdasági hatásként történt. A világkereskedelem I. szakaszában tehát a kelet-európai régió bár perifériaként kapcsolódik a Nyugathoz. ez számára mégis egyfajta prosperitást jelent, és egyértelműen fontosabb partner Nyugat-Európa számára, mint a gyarmatok. (Ez természetesen nem lebecsülése annak a szerepnek, amit a gyarmatok az eredeti tőkefőhalmozásban betöltöttek. Hiszen a legprosperálóbb tőkés világhatalommá éppen az a Hollandia és Anglia tudott felnőni, amely a gyarmati és kontinensi kereskedelemre egyaránt támaszkodott.)

A XVII. sz. közepétől számunkra kedvezőtlen tendenciák jelentkeztek. Véget ért az árforradalom, sőt, romlott cserearányunk. Nyugat-Európa mezőgazdasági termékigénye átstrukturálódott (például a korábbi gabonaimportőr Angliából gabonaexportőr lett), élőmarha-kivitelünket a török hódítások is lepassztották. A réztermelésünk is lecsökkent, miközben megjelent a piacon a svéd és chilei olcsóbb réz. Mindez csökkentette iparcikk felvevőképességünket is. Mindezzel a gyarmatok fokozatosan átvették Közép-Kelet-Európától a háttérpiac szerepét. Az intrakontinentális kereskedelmi utak helyett az interkontinentálisak váltak döntővé.

Létrejött egy új típusú centrum-periféria struktúra. Az újabb fordulatot az ipari forradalom hozta. Ekkorra olyan agrárpiacok nyílnak meg hazánk előtt, hogy a lehetőség kihasználása csak a tőkés átalakulás útján oldható meg. Ez az objektív alap a lépéskényszerhez. Az elért eredmények újra megnövelték Közép-Kelet-Európa jelentőségét Nyugat-Európa szemében.

Pach Zsigmond Pál némi iróniával jegyezte meg befejezésképpen, hogy sajátos ritmikusság figyelhető meg Nyugat- és Közép-Kelet-Európa viszonyában a történelem során. Legalább ez adhat egy némi optimizmust felzárkózási törekvéseinkhez.

A SZTÁLINIZMUS ÖRÖKSÉGÉRŐL (KRAUSZ TAMÁS)

Az ELTE docense, a Politikatörténeti Intézet főmunkatársa sajátos számvetést adott a sztálinizmusról. Krausz Tamás meggyőződése, hogy a rendszerváltás Magyarországon közel sem volt olyan mélyreható, mint ahogyan azt ma sokan hangoztatják.

Alaptétele:

a mai rendszer több szempontból is a Kádár-rendszer édesgyermeke.

Nézzük ezt előbb ideológiai téren!

Több politikusunk (Gróosztól Pozsgayig) követeli magának a "nagy rendszerváltó" címet. Nem alaptalanul, még akkor sem, ha ők valójában "csak" a történelmi lépéskényszer és lépéslehetőségek felismerői voltak. (E politikusoknak ne elsősorban a szavaira gondoljunk vissza, különösen Grósz esetében, hanem például Grósz miniszterelnöki ténykedéseire.) Mert hiszen Magyarország esetében majd minden nagy átalakulás valamilyen értelemben kívülről jött, és ez a mostani sem volt kivétel (lásd a szovjetunióbeli változásokat). Az MSZMP-n belül általában is megfigyelhető volt két irányzat már '48-49-től, de különösen 1956-tól: a dogmatikusok és liberálisok (revizionisták) vonala. A határvonal közöttük az államszocialista berendezkedés kritériumai és jellegzetességei mentén volt.

A dogmatikusok a magyar berendezkedést mindössze a szovjetunióbeli rendszer meghosszabbításaként gondolták el, míg a liberálisok hangsúlyozták a különbözőséget, az eltérő történelmi alapokhoz igazodó rendszer szükségességét. Ezek állandó kompromisszumban éltek egymással, de amikor felmerül a konzerválás továbbvitelének esélye, az konfliktushoz vezet 1968-ban. Ugyanúgy mint nálunk, a többi kelet-európaiországban is születtek reformelképzelések, kizárólag liberális alapon végiggondolva. A központi kategória már ekkor is a piac volt, de a tulajdonviszonyok rendezése még csak fel sem merült, ha eltekintünk a jugoszláv öngazgatási modelltől.

Az államszocializmus és államkapitalizmus között alternatívákat kereső Lukács György, Heller Ágnes és akkori köre gyakorlatilag hatástalanok maradtak a folyamatokra, elszigeteltségüknél fogva. Ugyanígy Bencze György és Kis János is, akiknek akkori radikalizmusát a lezajlott rendszerváltás sem tudta utolérni.

Társadalmi szempontból is a múlt édesgyermekének tekinthető a jelen. A második világháború, illetve az '56 után kialakuló privilegizált réteg (nagyon leegyszerűsítve: a bürokrácia) számára a rendszerváltás gondolatával felsejlett a túlélés esélye. Így tudtak könnyedén önmaguk ellenzékévé válni. (Csak végig kell nézni az új pártok főideológusait, legtöbbjük pártbéli volt. Legtipikusabb példa a Szovjetunió.)

Ezek a tények azonban egy kellemetlen következménnyel járnak. A meglévő pártok nem képesek egy nyugat-európai kapitalista fejlődést lehetővé tevő környezetet teremteni. A korábbi társadalmi alap megfejlése egy parlamenti demokráciával csak tovább erősíti a népre való hivatkozást, és ezen az alapon olyan Alkotmány elfogadását teszi lehetővé, amellyel a rendszer, akár évszázadokig is fennállhat.

Az új elit képes volt a privilégiumokat átvenni. Hiszen a múltból mindent átvett, ami etatista, és mindent elvetett, ami szocialista, ami egyenlődsdi. (Nem véletlenül éli meg a rendszerváltást a lakosság romlásként, és fordult el máris a frissen bizalmat kapott pártoktól.)

A mai rendszer tehát semmivel sem megújulás-képesebb a réginél. Nyilvánvaló most már, hogy csak radikális és totális gondolkodással lehet Kelet-Európát átalakítani, a valóságot bírálni. Ez a most kinövő baloldal számára is követendő gondolkodási alap.

A történelmi lehetőség egy valóságos rendszerváltásra még adott. De most már tőlünk függ elsősorban, miként élünk vele. (Nincs ugyanis túl sok esélyünk például arra, hogy valamely nyugati hatalom a szanálásunkra fog sietni.)

Végezetül egy Krausz gondolat: egy történész nem zárhatja ki, hogy lezajlik 5 év alatt az, ami 500 év alatt nem. De azt jelezheti, hogy egy ilyen folyamat ilyen folyamat legalábbis csoda lenne.

Durucskó Mihály:

Dzsingisz kán telefonnal, avagy a középszer diadala

Kelet- és Közép-Kelet-Európa történelmi fejlődésének paradoxona, hogy bár nagyon igyekszik utolérni és felzárkózni, mindig mindenhonnan elkésik. Elmarad a fejlődés terén, s bár kétségbeesett ugrásokkal igyekszik hátrányát ledolgozni, igazából nem sikerül a világ fejlettebb részétől elválasztó különbséget csökkentenie, mégha sajátmagához képest rendkívüli fejlődést produkál is. Ha valamikor igaz volt ez a jelenség, akkor az elmúlt hetvenegynéhány, illetve negyvenegynéhány év történetére hatványozottan az. Ez volt az az időszak, amikor a térség országai kísérletet tettek az elmaradottság béklyóinak lerázására, s nem kisebb célt tűztek maguk elé, mint azt, hogy eme történelmi feladat teljesítése során egyúttal megvalósítják az emberiség évszázados, – ha nem évezredek álmat is –, az igazságos, a személyi és dologi függőségektől mentes, s az egyén képességeinek kibontakoztatásához leginkább megfelelő társadalmat. A modernizáció és a társadalmi formációváltás erre az időszakra szorosan összefonódott ebben a térségben. Aztán mára kiderült, hogy amit annak hittünk, az nem az, s hogy tulajdonképpen hetven (negyven) évig, balga módon széles, nyílegyenes sugárútnak gondoltuk azt, ami csak szűk zsákutca, s eleinknek régen sokkal jobb volt, mint szegény utódoknak (nekünk) ma. (A régen a demokratikus többpártrendszert jelenti, Oroszországban az 1917 előtti cári rendszert, Magyarország esetében pedig az 1945 előtti Horthy rendszert.) Így hát a megoldás (miután néhány szobrot ledöntöttünk, néhány utcát át(vissza)kereszteltünk, s néhány márványtáblát visszahelyeztünk ősi jogaiba): visszafarolni a főútra; ahonnan annak idején erőnek erejével letérítettek bennünket, s így hátrálva, végül is visszatolathatunk oda, ahonnan vétettünk, – Európába. A rükverc után aztán újult erővel kezdődhet újra a hajsza a történelmi fejlődés nyílegyenes sugárútján. (Csak nehogy elfelejtsünk sebességet váltani!)

De nemcsak a fejlődéssel késtünk el állandóan, hanem a saját magunkról szóló ismeretek megszerzését is folyton elszalasztottuk. Ideológiai okokból nem pusztán a "fizikai" vasfüggöny választott el bennünket a világ többi részétől, hanem egy "szellemi" is.

Így történhet az meg, hogy ezennel két olyan könyvet ajánlok a becses olvasó még becsesebb figyelmébe, amelyek eredeti kiadási ideje évtizedekkel ezelőttre datálódik, de nálunk csak a múlt évben láttak napvilágot. (A "nálunk" az eddigieknek megfelelően nemcsak Magyarországot jelenti.) Közös jellemzőjük, hogy

mindkettő az elmúlt rendszer egyik meghatározó személyiségével, s rajta keresztül a régió történelmét alapvetően meghatározó jelenség genezisével foglalkozik.

A sztálinizmus mibenléte és valóságos tartalma tudományos szempontból, több tudományág kutatási eredményeit szintézisbe foglalva, máig sem tisztázott megnyugtató módon. Ennek ellenére nagyon értékes gazdaságtörténeti, politológiai, történelmi elemzések születtek, – főleg nyugaton –, E.H. Carr, M. Dobb, A. Nove, S. Cohen és mások tollából. Ebbe a sorba tartozik R. Tucker és I. Deutscher is, akiknek munkái 17, illetve 42 (24) éves késéssel jutottak el az oroszul illetve magyarul értő közönséghez.

Mindkét könyv egy trilógia (R. Tucker esetében még csak tervezett trilógia) önálló kötete. I. Deutscher a Leninről és Trockijról szóló vaskos kötetei mellé szánta harmadikként a Sztálinról írt monográfiáját, R. Tucker pedig Sztálin életpályáját szakaszolva vetette papírra az első részt, az 1929-ig terjedő időszak történéseit. (A könyvhöz írt utószó szerint a második kötet a múlt évben jelent meg az Egyesült Államokban.)

A cím lefordításánál I. Deutscher esetében nem volt különösebb probléma, lévén a mű eredeti angol címe is csak nemes egyszerűséggel: "Stalin". R. Tucker könyvével már bonyolultabb a helyzet, mivel az angol változatban a cím "Stalin as Revolutionary 1879-1929", s az alcím "A Study in History and Personality", ami annyit tesz, hogy "Sztálin a forradalmár 1879-1929, Történelem és személyiség". Ezzel szemben az orosz kiadás címe: "Sztalin." (Ők tesznek pontot a cím végére.) "Puty k vlasztyi 1879-1929", Isztorija i licnosztyi, azaz "Sztálin, Út a hatalomhoz 1879-1929, Történelem és személyiség". Annak kifejtése, hogy miért így fordították oroszra, valószínűleg egy önálló tanulmányt érdemelne.

Az előzőekben elmondottakból következik, hogy míg I. Deutscher könyve a Vezér bölcsőjétől a koporsójáig kíséri figyelemmel az eseményeket, addig R. Tucker csak a csúcsra jutásig. (A figyelmesebb olvasók most némi ellentmondást vélhetnek felfedezni a néhány bekezdéssel ezelőtti eredeti megjelenési év –1948 –, és aközött, hogy a szerző a sárga "kíséri elemzése alanyát, aki köztudomásúlag az "1953 hideg nyarat" megelőző tavaszon szenderült jobb létre. Az ellentmondás feloldásának nyitja, hogy 1948 az első kiadás éve, míg a második kiadás 1966-ban látott napvilágot. A magyar fordítás erről a második kiadásról készült, s így tartalmazza azt az utolsó fejezetet, amellyel a szerző kiegészítette munkáját. Egyébként a két kiadás között ez az egyetlen lényeges eltérés, tehát Deutscher professzor nem látta okát annak, hogy 18 év elteltével

átdolgozza eredeti művét.

S az utolsó, általános bevezető megjegyzés a két mű eltérő tárgyalási módjára vonatkozik. I. Deutscher könyve sokkal inkább a nagyközönségnek szól, s nem saját kollégáinak, amelyből következően esszéisztikus, helyenként anekdotázó (ez különösen a második világháborút tárgyaló részekenél érződik, amelynek magyarázata részben lehet az a tény; hogy az akkori eseményeket mindössze tíz esztendő választotta el a megírás időpontjától, s ily módon a kellő történelmi távlat hiánya objektíve lehetetlenné tette a politikai elemzés történelmi elemzéssé való elmélyítését.) Ugyanakkor a 20-as, 30-as évek elemzése során előbukkannak a mélyebb összefüggések is. Mindezen stílusbeli egyenetlenségek ellenére a könyv szakmailag korrekt, ami annyit tesz, hogy a főszerzőhöz írt jegyzetek mindig pontosan utalnak a megállapítás forrására, így bárkinek, aki nem ért egyet a leírtakkal; vagy bizonyos kérdésekben mélyebben el akar merülni, lehetősége van a további kutatásra. Igazából elég furcsán hangozhat e fentebbi megállapítás, hiszen magától értetődő, hogy egy tudományos munkában a kiegészítő jegyzetapparátus elengedhetetlen feltétele magának a műnek. Amiért ezt itt mégis megemlítem az nem is Deutscher professzor miatt, hanem a "művet pontosító jegyzetekkel kiegészítő" Kun Miklós tevékenysége okán van. Ugyanis ezek a "pontosító jegyzetek" a legtöbb esetben bármiféle hivatkozás nélkül, a források megnevezése nélkül "pontosítják" a könyv szerzőjének hivatkozásokkal alátámasztott megállapításait. S itt most nem azokra a nyilvánvaló, ténybeli pontosításokra gondolok, amelyek tényleg hibásan szerepelnek a műben, – pl. Oroszország hivatalos neve 1917-1922 között Szovjet-Oroszország, s azt követően Szovjetunió, vagy hogy 1922 áprilisában Molotov és Kujbisev nem Sztálin helyettesei lettek, hanem a KB titkárai, stb. –, hanem azokra az értelmezésbeli különbségekre, amelyek kifejtésére úgy gondolom a "pontosító jegyzet"-műfaj, – ráadásul bármiféle egzakt, ellenőrizhető forrás megjelölése nélkül, amely alátámaszthatná az egyes "pontosításokat" –, alkalmatlan. Az pedig, hogy Kun Miklósnak nem tetszik "Deutscher és elvbarátai" (ezt a kifejezést ő maga használja) a 610 oldalas opuszt kiegészítő, s azt "helyrerakó" 8 oldalas utószavában) elemzése, szemlélete, az maradjon az ő saját problémája, írja meg a korszak történetét feldolgozó, neki tetsző elemzést önálló monográfia formájában, (végülis az "1917" című munkája megfelelő kiindulópont lehet ehhez) de tekintse annyira felnőttnek a nyájias olvasót, hogy feltételezi róla azt, hogy képes dönteni abban, hogy vajon az egyes értelmezések, magyarázatok számára kielégítőek-e, avagy sem.

R. Tucker könyve sokkal inkább "szakszerű", a legapróbb részleteket is beemelő elemzés. Mindez azonban egyáltalán nem teszi a könyvet "olvashatatlaná", mivel a feszes logikai rendbe illeszkedő elemzés, és hát végső soron maguk az események

kellőképpen izgalmassá teszik a tárgyalásmódot. S bár műfaját tekintve mindkét mű politikai életrajz, I. Deutscher könyvében a sokkal szélesebb politikai, történelmi környezetbe ágyazódik bele Sztálin személye, szemben R. Tucker művével, ahol elsősorban a párton belüli viták, s ezeken keresztül Sztálin belső, pszichológiai vonásai állnak az elemzés középpontjában. De tévedés lenne azt hinni, hogy R. Tucker pusztán pszichológiai vonásokból igyekszik levezetni Sztálin hatalomra kerülését. "Az általunk vizsgált időszakban Sztálin hatalomra kerülésének és despotizmusának okai egyaránt megtalálhatók Sztálin személyiségjegyeiben csakúgy, mint a bolsevizmus mint politikai mozgalom jellemzőiben, valamint abban a történelmi szituációban, amelyben a 20-as évek során a szovjethatalom létezett, s magának az orosz fejlődésnek a sajátosságaiban is, amely magában hordozza az önkényuralmi típusa kormányzási tradíciót, s a nép részéről ennek elfogadását. Csak mindezen tényezők, és a köztük lévő összefüggések feltárásával lehet esélyünk annak megértésére, hogy a személyiségjegyek miért váltak "elhanyagolható" dolgokból döntő jelentőségűvé (ahogyan egyébként azt Lenin – igaz elég későn – megjövendölte)." [R. Tucker/16. old.]

Ennek megfelelően, míg Deutschernél kronológiai rendben halad az elemzés (ezt a logikát csak a külpolitika és Komintern kapcsolatát tárgyaló két fejezet töri meg), s a kiindulópont a kis Dzsugasvili megszületése, addig Tucker az ezzel foglalkozó fejezet elé két olyan fejezetet is beiktatott, amelyek egyrészt a XIX. század orosz eszmetörténetébe, s a bolsevizmus kialakulásának körülményeibe engednek bepillantást, másrészt pedig segítenek "belehelyezkedni" a korabeli grúz és orosz történelmi miliőbe, amely általános keretként szolgált a történésekhez.

Az eszmetörténeti előzmények során említésre kerülnek a narodnyikok, az orosz jakobinizmus, s az orosz szociáldemokrata mozgalom: Lenin személyéhez kapcsolódban R. Tucker részletesen ír az orosz szociáldemokrácián belül zajló azon vitákról, amelyek többek között a párt jellegével és szerepével valamint a személyiségnek a történelemben játszott szerepével kapcsolatos kérdésekkel foglalkoztak. Ez utóbbi problémakör egyébként is végighúzódik az egész könyvön, hogy az elemzés utolsó részében részletesen bemutatásra kerüljenek a Lenin és Sztálin személyisége közötti különbségek, amelyeknek, – híven az előbb idézett passzushoz –, csak annyiban van jelentőségük, amennyiben a konkrét szociológiai és történelmi tényezők kedveznek az adott személyiségjegyekkel rendelkező egyén hatalomra kerülésének.

Joszif Dzsugasvili 1879. december 21-én született a grúziai Goriban. Apja, Visszarionov Dzsugasvili, grúz parasztnak fia, aki elhagyta faluját, s cipésműhelyt nyitott. Joszif megszületésekor anyja – Jekatyerina – még alig volt húsz éves, de már a negyedik gyermeket szülte, akik közül egyedül csak Joszif

– Szoszó, ahogyan gyermekkorában becézték –, maradt életben. Öt évig járt a gori iskolába, 1888-tól 1893-ig. A következő év őszén beiratkozott a tifliszi papi szemináriumba, ahonnan 1899 júniusában kizárták, a hivatalos magyarázat szerint azért, mert ismeretlen ok miatt nem jelent meg az év végi vizsgákon. Ő maga 1931-ben egy moszkvai kerületi pártkonferencián a küldöttekkel beszélgetve a kizárását a marxizmus propagálásának tulajdonította (R. Tucker / 92. old.)

A tifliszi papi szeminárium elég sajátos képződmény volt. Ez volt Grúzia és a Kaukázus legfontosabb főiskolája, s mint ilyen a helyi értelmiség számára a legjelentősebb felsőfokú oktatási intézmény. A haladó társadalmi és politikai eszmék itt szivárogtak be a leggyorsabban, és itt ütköztek össze az egyházi gondolkodásmóddal. A szeminárium a politikai ellenzék fontos központja volt. Ennek megértéséhez figyelembe kell vennünk azt a sajátosságot, hogy "a cárok... a Kaukázust választották a politikai bűnözők egyik száműzetési helyéül. Minden újabb generáció újabb orosz forradalmárokkal és persze az eszméikkel ismerkedhetett meg Tifliszben, Kutaisziben,... A (XIX.) század első felének tisztizádóit és íróit a narodnyikok, az agrárszocialisták követték... Aztán jöttek a lengyel felkelők és az orosz terroristák, akiket a század vége felé egy teljesen új típusú forradalmár-nemzedék, a Közép-Oroszországból száműzött marxista munkások követtek." (I. Deutscher/24. old.) A diákok maguk is radikális eszméket hirdettek, tiltott könyveket olvastak, sztrájkoltak, bizonyos tanárok eltávolítását és a grúz irodalmi tanszék felállítását követelve. Ebbe a légkörbe került bele a fiatal Dzsugasvili, aki már első éves korában gyakran tett félig titkos kirándulásokat a városban, s kölcsönzött a városi mozgókönyvtárból, ami szintén tiltott cselekedetnek számított. 1895-ben megjelent egy verse a liberális hazafi, Ilja Csavcsavadze által szerkesztett folyóiratban. 1898 augusztusában csatlakozott egy illegális városi szocialista szervezethez, a Meszame Daszihoz (Harmadik Csoport). A szervezet 1893-ban alakult meg, s vezetői között olyan később híressé vált mensevik vezetők voltak, mint Csheidze, Cereteli vagy Zsordanyija, aki 1918 és 1921 között a független Grúz Köztársaság kormányának vezetője Lesz.

A szemináriumból való kizárása után Dzsugasvili politikai nézetei rendezettebbé, s radikálisabbaké váltak. Szemináriumokat tartotta munkásoknak, sztrájkot szervezett, s demonstrációt május elsejére. Hivatásos forradalmárrá vált, s később nem a Grúziában többségben lévő mensevikekhez csatlakozott, hanem a bolsevikokhoz. A hivatásos forradalmár típusa a lenini pártfelfogás lényegéhez tartozott, s tartalma az volt, hogy a párttagsághoz nem elegendő, ha valaki csupán elfogadja a párt programját, a párt tagjainak valamelyik pártszervezet munkájába is aktívan be kellett kapcsolódnuk.

1902-ben felvette a Koba álnévet, amely a török népnyelvben "megfékezhetetlen" jelent, s mellesleg kedvenc ifjúkori romantikus költeményében Kobának hívják a főhőst, aki a XIX. század közepi Grúziában bosszút áll a nép sérelmeiért.

1902 áprilisában tartóztatták le először, elítélték, majd pedig száműzték. 1902 és 1913 között nyolcszor tartóztatják le, hétszer száműzik, ahonnan hat alkalommal sikerül megszöknie. Az 1913-as letartóztatását követő száműzetésből nem tudott megszökni, s csak az 1917-es februári forradalommal szabadult.

1907-ben a londoni kongresszust követően cikket írt, amelyben a kongresszusi küldöttek összetételét elemezve arra a megállapításra jutott, hogy "a bolsevizmus az – igazi proletárok taktikája, s , ezzel szemben a mensevizmus a proletariátus burzsoá elemeié." (R. Tucker / 134. old.). Ugyancsak megállapítja a cikkben, hogy az igazi proletárok frakciója egyben az igazi oroszok frakciója is, míg a mensevik küldöttek többsége zsidó (u. o.), Ezek a jelek is megmutatják azt, – írja Tucker –, hogy Koba számára a nagyorosz nacionalizmus és a forradalmiság kérdése elválaszthatatlanul összefonódott egymással. Ez, a Leninnel 1922-ben a nemzetiségi kérdés körül lefolytatott vitájában nyíltan felszínre is került, amikor is az Alkotmány előkészítése és elveinek megfogalmazása során felmerült az a probléma, hogy a kis népek milyen módon kapcsolódjanak Szovjet-Oroszországhoz. Lenin javaslata az egyenjogú köztársaságok szövetsége volt, míg ezzel szemben Sztálin egységes és oszthatatlan Orosz Köztársaságban gondolkodott. S bár 1912-ben Lenin éppen azért bízta meg Sztálint egy tanulmány megírásával a nemzetiségi kérdés témakörében, mivelhogy grúz származása miatt nem vádolható eredendő orosz nacionalizmussal, számára az "igazi proletár" és "igazi orosz" fogalma szétválaszthatatlanul egymásba csúszott. R. Tucker szerint a nagyorosz nacionalizmusa hétterében a gyermekkor meghatározó pszichológiai élményei állnak, nevezetesen az, hogy sohasem szeretett a gyengék és kicsik oldalán állni, győzni akart. R. Tucker ebben a dichotómiában értelmezi Sztálin antiszemitizmusát is. Ezzel kapcsolatosan I. Deutscher egészen más véleményt képvisel. "... a bolsevizmus az internacionalizmuséval, s különösen az elnyomott nemzetiségek iránti érzékenységével vonzotta a magafajta embereket. S bár azóta számtalanszor elismételték az orosz nacionalizmus vádját Sztálin ellen, valójában őt sem akkor (1921), sem később nem befolyásolták a nacionalizmusra jellemző szokásos érzelmek és előítéletek. Amit ő képviselt, az a centralizáció elve; s ez minden modern forradalomra jellemző... Ám valóságos indítékaitól függetlenül tetteinek gyakorlati hatása ugyanolyan volt, mintha az orosz sovinizmus vezette volna." (I. Deutscher / 238. old.)

1913-ig a gyakorlati tevékenysége csak a Kaukázusontúli

területekre terjedt ki, elméleti tevékenysége elhanyagolható volt: cikkeket írt, munkás-szemináriumokat vezetett. Első jelentősebb tanulmányát, amint arról éppen az imént esett szó, 1912-ben írta a nemzetiségi kérdéstről, 1913 elején letartóztatták és Szibériába száműzték. Legközelebb csak az 1917-es februári forradalmat követően, 1917 márciusának közepén tért vissza Petrográdba.

Az 1917 áprilisi pártkonferencián bevásztották a KB-ba. (1912-ben a prágai konferencián kooptálták a KB-ba, és megválasztották az Oroszországon belüli mozgalom szervezését irányító 4 fős Orosz Iroda tagjává.) A szavazáson Lenin és Zinovjev után a legtöbb szavazatot kapta, amely népszerűség mögött az állt, hogy a konferencián olyan problémákkal foglalkozott – ő tartotta a beszámolót a nemzetiségi kérdéstről –, amelyekkel már korábban is, s amelyekben szakértőnek számított. Sztálin volt a bolsevik párt nemzetiségi szakértője, s az októberi forradalom után megválasztott Népbiztosok tanácsának nemzetiségügyi népbiztosa.

A polgárháború befejezése után három kulcspozíciót töltött be egyidejűleg: ő volt a nemzetiségi népbiztos, a Munkás-Paraszt Felügyelet vezetője, s mindemellé még tagja volt a politikai bizottságnak is. A párt szervezeti felépítése a létszám duzzadásával folyamatosan mind bonyolultabbá vált. A "hőskorban" a párt központi "apparátusa" Lenin emigrációbeli lakásában székel, s az összes titkári teendőt (levelezés, pénztár, a pártirodalom terjesztése, stb.) Krupszkaja végezte. A februári forradalmat követően a titkári teendőket Krupszkajától J. Sztaszova vette át, akit 2-3 másik asszony segített a levelezés lebonyolításában. 1917 augusztusában a KB öt tagjából felállította a Titkárságot, ahová Sztálint 1922 márciusában választották be. 1919 márciusában létrehozták a Szervező Irodát (Orgbjuro), amelynek viszont Sztálin a megalakulásától kezdve tagja volt. A Titkárság gyakorlatilag felügyeletet gyakorolt a párt központi apparátusa, és azon keresztül az egész pártszervezet fölött. Parancsot adhatott a párt tagjainak a munka-és lakóhely megváltoztatására. Befolyással bírt a helyi pártszervek (kormányzósági, városi, kerületi) titkárainak megválasztásában. Ily módon lehetővé vált egy új, ambiciózus politikai gárda megteremtése a "végeken", majd ezek beemelése a központi hatalomba. Az évente megrendezésre kerülő kongresszusokon a helyi titkárok küldötként a központba utaztak, részt vettek a határozatok meghozatalában és az új KB megválasztásában, s ezen keresztül gyakorlatilag befolyással lehettek a PB összetételére is.

R. Tucker könyvének legizgalmasabb része a Lenin halálát követő utódlási harc összefüggéseinek elemzése. Ahhoz hogy ezt a problémát teljes összetettségében megragadhassuk, előbb meg kell

értenünk Lenin szerepét a bolsevik párton belül. Lenin karizmatikus vezetője volt a pártnak, s a megalakulását követő számtalan kritikus helyzetben a párt "megmentője", Általánosan elfogadott tekintélyének alapja az elméleti felkészültségében, tiszta logikájában és érvelésében, s nem utolsó sorban a forradalom ügyébe vetett töretlen hitében gyökerezett. Ilyen általánosan és egyértelműen elismert személyiség a párton belül Lenin halála után nem volt. 1924 elején a politikai bizottságban 4 frakció volt képviseltetve: 1./ a Sztálin-frakció; 2./ a baloldali ellenzék Trockij vezetésével; 3./ Zinovjev és Kamenyev, elsősorban a leningrádi pártapparátusra támaszkodva; s végül 4./ a jobboldali ellenzék, Buharin, Rikov és Tomszkij vezetésével, akiket elsősorban az államapparátus, a szakszervezeti apparátus és a moszkvai városi pártapparátus támogatott. Az 1923-1929 közötti időszak ezen frakciók közötti koalíciós küzdelmek története, különböző elméleti vitákba csomagolva.

Az időszak egészét tekintve, Sztálin legfőbb ellenfele Trockij volt. Ennek megfelelően a többiek valamennyien "természetes" szövetségesei lehettek az ellene való küzdelemben. Zinovjevnek személyes ellentétei voltak Trockijjal, amelynek gyökerei szinte kibogozhatatlanok, de néhány tényezője minden bizonnyal az októberi forradalomban betöltött eltérő szerepükkel, valamint Trockijnak a Kominternen belüli elsöprő népszerűségével és tekintélyével magyarázható, amely utóbbi tényező miatt Zinovjev okkal érezhette magát kényelmetlenül. Buharint pedig az általa javasolt, gyökeresen más gazdaságpolitika állította szembe Trockijjal és a baloldali ellenzékkel. Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy 1923 tavaszán Trockij Lenin mellett a legnépszerűbb ember volt a párton belül: Ezt a tekintélyt politikai ellenfelei egy módon tudták lerombolni, ha sikerül kimutatniuk, hogy Trockij tulajdonképpen sohasem haladt Lenin nyomdokain, valami mást képviselt, ami a mozgalom jellegéből, múltjából és a Lenin akarata ellenére már életében megkezdődő, személye körül kialakuló kultuszból adódóan, "szentségtörésnek" számított, s azonos volt az "elhajló" politikai értelemben vett bukásával. R. Tucker ezt az időszakot a politikai életrajzok harcának nevezi. Mindenkinek az volt a célja, hogy a vetélytársra vonatkozóan a múltból összegyűjtse mindazokat a tényeket, megnyilvánulásokat, amelyek a Leninnel szembeni állásfoglalást, a vele való szembehelyezkedést, – s ezen logika alapján –, a vele való szakítást bizonyíthatták. Trockijjal szemben ennek a formális követelménynek nem volt nehéz eleget tenni, hiszen egész 1917 júliusa előtti múltja – ekkor lépett be a bolsevik pártba – bizonyos szempontból a bolsevikokkal és személy szerint Leninnel való polémiájának a periódusa. Kezdve a bolsevikok "jakobinizmusát" kritizáló fellépésétől, a "permanens forradalom" elméletéig. De ezt a sort az októberi forradalom után is tovább lehetett folytatni (Bresz-Litovszk, a szakszervezeti vita, stb.). A "trockizmus" kategóriájának megalkotása ebben a hatalmi harcban

éppen azt szolgálta, hogy bebizonyítsa Trockijról azt, hogy valódi célja nem más, mint Lenin megfosztása a tényleges szerepétől és jelentőségétől, s – ahogyan R. Tucker idézi Sztálinnak egy 1924. novemberi beszédét –, hogy a leninizmust felváltsa a trockizmussal. Trockij politikai hibája Tucker szerint nem abban állt, hogy nyíltan felvette ellenfeleivel a küzdelmet, hanem abban, hogy az ő szabályaik szerint akart velük megmérkőzni, azaz ő is megpróbálta összegyűjteni azokat a "terhelő" momentumokat az ellenfeleire vonatkozóan, amelyek alkalmasak lehettek a politikai diszkreditálásukra. Ez mutatkozott meg az 1923 őszén megírt, "Uroki oktyabrja" (Október tanulságai) című tanulmánya körül kibontakozott vita során. A politikai adok-kapok végülis Trockij kapitulációjával ért véget. 1925. januárjában lemondott a hadügyi népbiztosi posztjáról.

1925-1926-ban az eredeti koalíció szétbomlott, Zinovjev és Kamenyev csatlakozva Trockijhoz, létrehozták az egyesült ellenzékét. Az egyesült ellenzék felmorzsolásához még két év sem kellett Sztálinnak, 1927 októberében Trockijt, Zinovjevet és Kamenyevet kizárták a KB-ból, a decemberi XV. pártkongresszuson pedig az ellenzék 75 tagját magából a pártból is.

S a hatalmi játszma utolsó felvonásaként 1929 őszére Sztálin leszámolt a jobboldali ellenzékkel is, szétzúzva ezzel minden párton belüli szervezett ellenzékét.

R.Tucker szerint azonban pusztán ezek a politikai manőverek nem magyarázzák meg Sztálin hatalomra kerülésének mélyebb összefüggéseit, s nem tartja teljesnek Trockijnak a Szovjetunióban végbemenő thermidori fordulatról, s ezen belül Sztálin személyes szerepéről adott leírását sem. A 20-as évek közepe még nem az egyeduradalom időszaka, a hatalmi harc győztesének, ahhoz, hogy győzzön, mindenképpen maga mellé kellett állítania a párt közvéleményét. Ehhez teoretikus teljesítményre is szüksége volt Sztálinnak, hogy ne csupán a párt gazdájának (hozzain partii) nevezzék, hanem elméleti szempontból is legyen tekintélye. Ezt az elméleti nívót, amely programalkotó politikai vezetővé tette Sztálint, mindkét szerző "a szocializmus egy országban" teóriájának megalkotásában látja. Ugyanakkor ennek az elméletnek a szerzők szerint taktikai értelemben is volt egy hatalmas vonzereje Trockij "permanens forradalmával" szemben, mégpedig az, hogy kifejezte a korabeli szovjet társadalom konszolidáció iránti igényét. "A 20-as években az orosz társadalom mélyen tragikus vonása volt a stabilitás iránti vágyakozás, amely természetes módon következett az elmúlt évek izgalmaiból. ...Az orosz politika fő mozgatórugója ... az a vágy lett, hogy az ország hosszú...időre megpihenjen, s ne kezdjen újabb kockázatos vállalkozásokba. A "szocializmus egy országban" tétele, ahogy azt a 20-as évek végéig a gyakorlatba átültették, éppen ezt a stabilitást ígérte. Másfelől Trockij elméletének már

csupán a neve is – "permanens forradalom" – úgy hangzott, mintha baljóslatúan figyelmeztetne egy fáradt nemzedéket, hogy saját életben nem remélhet békét és nyugalmat." (I. Deutscher / 286. old.) Ugyanezt a gondolatot fogalmazza meg R. Tucker, amikor azt írja, hogy Sztálin Trockijjal szembeni győzelmének szociológiai oka abban rejlik, hogy míg az októberi forradalmat megelőzően a pártnak egy olyan karizmatikus vezetőre volt szüksége, aki a nehéz pillanatokban képes volt a holtpontra átlendíteni a mozgalmat, – Lenin lényegében ezt a szerepet töltötte be –, addig a 20-as évek közepe bolsevik mozgalmának egyáltalán nem volt szüksége ilyen "messiásra", mivel nem érezte magát fenyegetve. "Az egyik leghatalmasabb országban hatalomra kerülve olyan vezető rétegre volt szüksége, amelyik a stabilitás megteremtésében és az új társadalmi rend sikeres fejlődésében érdekelt." (R. Tucker / 354. old.) Ezt az igényt ismerte fel, s fogalmazta meg Sztálin "a szocializmus egy országban" elméletében. Ezzel szemben Trockij "permanens forradalma" éppen azt fejezte ki, hogy a forradalom veszélyben van, mivel a nyugati országokban lezajló forradalom támogatása nélkül nem lehet sikeres a szocializmus építése a Szovjetunióban sem. "Ily módon Trockij abba az irigylésre egyáltalán nem méltó helyzetbe került, hogy a politikai veszélyérzetre apellált, miközben ezt az érzést a pártnak csupán egy jelentéktelen kisebbsége osztotta. Ugyanakkor olyan típusú vezetőnek mutatta magát, amelyet a túlnyomó többség nem tartott szükségesnek, illetve kívánatosnak a fennálló körülmények között". (R. Tucker / 354. old.) Ezért nincs Tucker szerint Trockijnak igaza akkor, amikor azt mondja, hogy Sztálin tulajdonképpen csak egy jellemző figurája, eszköze annak a thermidori fordulatnak, amely 1923 óta folyt az országban, s amelynek tartalma az "öntelt közepszerűség vezető posztokra való törekvése a szovjetrendszer minden területén" (R. Tucker / 351. old.). Trockij szerint mivel Sztálin közepszerű ember volt, akinek jellemzői a szűk politikai látókör, az öncélú empirizmus, az alkotó fantázia hiánya, az idegen nyelvek és más népek életmódja ismeretének hiánya, s primitív elméleti nézetek, ezért bizonyult alkalmas eszköznek a thermidori fordulat levezénylésére. Ezzel szemben R. Tucker arra hívja fel a figyelmet, hogy Sztálin hatalomra kerülése egyáltalán nem automatikusan ment végbe, azonkívül bár relatíve kisebb arányban, de azért a régi bolsevik gárda tagjai még változatlanul jelen voltak a felsőbb posztokon, s végtére is olyan elméletileg felkészült kitűnő szónokokkal kellett szembeszállnia, mint Trockij, Zinovjev vagy éppen Kamenyev.

Ezek után érdemes feltenni azt a kérdést, hogy szerzőink szerint vajon mi mozgatta Sztálint a hatalmi harc során, mi volt a célja. "Könnyű lenne a történészek fenntartás nélkül elítélni Sztálint, ha azt feltételezhetné, hogy Buharin, Rikov és Tomszkij elleni harcában csupán személyes ambíciói vezették. De nem így volt. Ebben a harcban nem az ő személyen céljai jelentették az

egyetlen, sőt nem is a legfontosabb tétet. 1928 és 1929 feszült hónapjaiban Szovjet-Oroszország egész jövője forgott kockán." (I. Deutscher/311. old.) "Sztálin valóban tele volt a hatalom megragadásának és megszilárdításának vágyával, a célja azonban, amelyet szeretett volna elérni, sokkal ambiciózusabb volt ennél, s végsősoron a hatalom is csak az ezen cél eléréséhez szükséges eszközt jelen tette számára. Sztálin életének célja hogy Lenin utódjává véljék, s hogy elismerjék mint az oroszországi kommunista mozgalom "második Leninjét", mint olyan vezetőt, akinek a vezetésével újabb hőstetteket lehet elérni, olyanokat, amelyek az 1917-es bolsevik forradalom történelmi jelentőségével vetekszenek." (R. Tucker/440. old.) Ezzel R. Tucker tulajdonképpen be is fejezi az 1929-ig terjedő periódus elemzését, záróakkordként felvillantva az 1929. december 21-i nagyszabása, hivatalos ünnepséget, amelyet Sztálin születése 50. évfordulójának tiszteletére rendeztek, s amely két korszak határán állva, egyrészt jelezte a hosszú utódlási harc lezárását, másrészt viszont előrevetítette egy az eddigiektől eltérő, új korszak eljövételét, amelynek egyik legfontosabb megkülönböztető jegye a megelőző időszakhoz képest éppen az lesz, hogy gyakorlatilag megszűnnek a Sztálinnal szemben alternatívát felmutatni képes szervezett politikai csoportosulások. Ennek az új korszaknak a megismeréséhez azonban egyelőre nélkülözünk kell Tucker professzor társaságát, – várva az újabb kötetek megjelenésére –, s csatlakoznunk kell Deutscher professzorhoz, hogy az ő könyvének segítségével járjuk be a következő húszegynéhány évet.

Nyomon követhetjük a kollektivizálás társadalmi hatásait, a perek borzalmaikat, a háború első időszakának politikai, stratégiai hibáit, s a koalíciós partnerek által is nagyra becsült későbbi sikereket, valamint a jaltai rendszer következtében kialakuló új közép-kelet-európai érdekszféra társadalmi átalakulásának kezdeti lépéseit.

Mindezek kapcsán csupán néhány dolgot ajánlanék az olvasó figyelmébe. Az egyik a sztálini iparosítás eredendően militarista céljaira vonatkozó koncepcióval kapcsolatos, amely szerint a nehézipar fejlesztésének legfontosabb oka az agresszív, háborús magatartásban keresendő. Ezen nézet képviselői figyelmébe ajánlhatók, sok egyéb más tényező mellett N. Voznyeszenszkij, – a Goszplan elnöke, miniszterelnök-helyettes –, 1948-ban napvilágot látott szavai, amely szerint a német támadást megelőzően "nemcsak a hadsereg mozgósítása szenvedett szükségtelen késedelmet, de az ipart is késve állították ét a haditermelésre. 1941 harmadik negyedévére a gazdasági tervek békét feltételezve készültek, s csupán a háború kitörése után született meg az új, a hadiállapothoz alkalmazkodó terv". (I. Deutscher / 445. old. láb.)

Hasonló vonatkozások miatt lehetnek érdekesek a hitleri és sztálini rendszert összehasonlító gondolatok is, mivel nagyon sokan a politikai rendszer és kormányzati módszerek felszíni azonosságai alapján egy nevezőre hozzák a két rendszert, megfelelkezve a társadalmi struktúrákban meglévő gyökeres különbségekről. "Sztálin jellemének és szerepének összetettsége akkor válik leginkább nyilvánvalóvá, amikor megkíséreljük összehasonlítani Hitlerrel. ... Mindketten kíméletlenül és lelkiismereti aggályok nélkül semmisítették meg az ellenzékét. Mindketten kiépítették a totalitárius állam mechanizmusát ... Mindketten igyekeztek új és egységes formába önteni nemzetük gondolkodását. Mindketten olyan teljhatalmú uralmat valósítottak meg, amely egy megtámadhatatlan alapulven, a Führerprinzipen nyugodott.

A hasonlóságoknak azonban ezzel a végére is értünk, s kezdődnek a különbségek. Hitler egyetlen területen sem emelte a német nemzetet magasabb szintre, mint amit már az ő hatalomra jutása előtt elért. Sőt a legtöbb területen messze ... visszavetette a fejlődést Az a Németország, amelyet Hitler maga után hagyott, a nyomor és a barbárság birodalma volt. ... A termelés anyagi bázisa – eltekintve a szigorúan vett hadiüzemektől – Hitler alatt lényegében nem lett szélesebb, mint korábban volt. Az ország szociális szolgáltatásai jórészt megsemmisültek. Egyetemei borzalmas barbárok egész nemzedékének kiképzőközpontjaivá váltak. ... A náci sajtó, rádió, mozi és színház tizenkét éves "nevelőmunkája" elég volt hozzá, hogy Németország kollektív tudata önmaga primitív romjaiba omoljon. ...a szörnyű veszteségekért nem kárpótolta a nemzetet egyetlen valódi vívmány, egyetlen új eszme sem ... A nemzetiszocializmus lényegében még a német társadalom szerkezetét sem változtatta meg. Amikor a nácizmus köntöse lehullott, a világ szeme elé táruló kép nem különbözött a Hitler előttitől, megmaradt a nagytöke, a Kruppok és Thyssenek, megmaradtak a junkerek, a középosztályok, a nagyparasztok, a mezőgazdasági és az ipari munkásság. Ha politikailag nem is, társadalmi szempontból az 1945-ös Németország a Hohenzollernek birodalma volt, csak éppen egy tragikusan céltalan felkelés által borzalmas felfordulásba és zűrzavarba taszítva.

Az a birodalom, amelynek Sztálin az élére állt, a művelt emberek és felvilágosodott munkások kis csoportjait leszámítva, nyugodtan nevezhető a vademberek országának. ... Oroszország "elmaradott, ázsiai" állapota a nemzet tragédiája, nem pedig hibája volt. ...a nemzet a legtöbb területen hatalmas fejlődést ért el... Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a sztálinizmus mélyén megbújó eszmény ... nem az ember ember fölötti, vagy nemzet nemzet fölötti vagy mondjuk faj faj fölötti uralma volt, hanem alapvető egyenlőségük. ... Végül pedig az orosz társadalom szerkezete olyan mély és sokoldalú változásokon

esett át, amelyet már lehetetlen visszafordítani. ... a sztálinista Oroszországra még inkább érvényes az, ami más forradalmi nemzetekről is elmondható: "húsz esztendő alatt húsz nemzedék munkáját végezte el".

Mindez kizárja, hogy Sztálint Hitler mellé állítsuk, azok közé a zsarnokok közé, akiknek életműve tökéletesen értéktelen és haszontalan." (I. Deutscher / 550-553. old.)

Azt hiszem éppen ez az alapprobléma, ez az ellentmondás, amelynek a megértése nélkülözhetetlen a sztálini rendszer megértéséhez, s az azon való sikeres túllépés megvalósításához. Azt az elmúlt évtizedek reformjai bebizonyították, hogy a "vezér-nép" dichotómiából kiinduló elképzelések, amelyek elégséges feltételnek tartották – Szilágyi Ákos kifejezését használva – az "első mozgató" lecserélését egy nálánál jobbra, előbb-utóbb ugyanazokba a megoldandó gazdasági és társadalmi problémákba ütköztek, mint elődeik, s kénytelenek voltak hasonló eszközöket is alkalmazni azok megoldására. Ugyanis a mélyben meghúzódó társadalmi, gazdasági struktúrák, történelmi és kulturális örökségek, amelyek a mindennapi élet valódi alakulását meghatározzák, továbbra is döntő mozzanatok maradnak, függetlenül attól, hogy hajlandók vagyunk-e minderről tudomást venni avagy sem. Alkothatunk tetszetős elméleteket, logikai modelleket, átvehetünk máshol mér elhasználódott társadalomszervezési és átalakítási recepteket (mondjuk ez is jellemző, és strukturális elem, hogy nekünk itt Kelet-és Közép-Kelet-Európában mindig csak a másutt már levetett holmik jutottak), sajnos a dolog "nem így működik". Ebből a szempontból górcső alá véve az elmúlt rendszert, azt kellene feltárnunk és megértenünk, hogy egy dolog az, hogy ez a rendszer mit mondott magáról, s egy más dolog, hogy mi is volt valójában (ez sem új gondolat, egy XIX. századi híres német társadalomtudós már megfogalmazta). A probléma az, hogy az elemzések nagy része jobbra megreked és megelégszik az előbbi szint feltárásával, s igazából nem törődik a valóságos tartalom megértésével. Pedig annál ékebb bizonyíték, hogy e nélkül nem lehet túllépni a múlton, – akármit is mondunk – nem is kell, csupán szét kell néznünk egy évvel a rendszerváltás utáni Közép-Kelet-Európán. A modernizációs kényszer ma legalább olyan sürgető, mint volt 70 (40) évvel ezelőtt. Amit sikeresen megtudtak oldani ezek a rendszerek, az a társadalom és gazdaság makrostruktúrájának átalakítása volt, a feudális maradványoktól való megszabadulás jegyében. Tipikus polgári feladat, amelyet Nyugat-Európában a több évszázados polgári fejlődés oldott meg. Kelet-és Közép-Kelet-Európában azonban nem voltak meg a társadalmi előfeltételei egy ilyen típusú megoldásnak. Erre volt válasz a modernizáció és a formációváltás kérdésének összekapcsolása. A folyamat eredménye azonban pusztán statikus értelemben nevezhető pozitívnak, előrelépésnek. Dinamikus értelemben ellenben kudarcot vallott, mivel nem volt képes

állandósítani az egyszeri megújulást követően a társadalom innovációra való képességét. Ennek az okait csak egy higgadt, a különböző tudományágak elemzési apparátusát felhasználó, s az azokból adódó eredményeket szintetizáló vizsgálat tárhatja fel. Ennek alapján kellene eldöntenünk, hogy merre is kívánunk "kitörni", a milyen módszerek felhasználásával.

Ehhez a fajta szintézishez adhat segítséget R. Tucker és I. Deutscher könyve. Elsősorban nem is a konkrét megállapításaikkal, – hiszen nem vagyok bizonyos abban, hogy a pszichológiai jellemvonásokra, vagy kizárólag a párton belüli vitákra koncentráló, s például a reálgazdasági összefüggéseket teljesen figyelmen kívül hagyó elemzés adekvát választ adhat arra a kérdésre, hogy mi is a "sztálinizmus" –, hanem azzal a szemlélettel és igénnyel, amellyel ők maguk közelítenek vizsgálatuk tárgyához. A komplex problémakezelésre való törekvésük, több tényezőnek az elemzésbe való bevonása, s ezek kölcsönhatásainak vizsgálata; az egytényezős magyarázatok elvetése lehet az a módszertani pálya, amelyen haladva a siker reményében kísérrelhetjük meg a tartalmi kérdésekre való válaszadást.

S végül álljon itt befejezésképpen I. Deutscher könyvbéli utolsó gondolata, amelyet ugyan 1966-ban vetett papírra, de az előzőekben elmondottak fényében én ma is változatlanul aktuálisnak érzem: "Az utókor, amelyben Sztálin még ott kísért, zavartan küszködik uralmának örökségével, de nem tud megbirkózni vele, felülemelkedni rajta, s egyelőre nem tesz mást, mint hogy megpróbálja kitörölni az emlékezetéből".

Isaac Deutscher: Sztálin, Politikai életrajz
Európa Könyvkiadó Budapest 1990, 677 oldal

Robert Tucker: Sztalin. Puty k vlasztyi 1879-1929
Isztorija i licnoszty
Moszkva Progressz 1990, 479 oldal

Tasy Zsigmond:

A forgalmi-liberális szemléletről
(Szilánkok/II.)

Kiindulópontja e szemléletnek a polgári társadalom egyoldalú absztrakciója: a szabad egyén, illetve ennek visszája: a homogén társadalom. Az egyén nem strukturált, így visszája, a társadalom sem lehet az.

A forgalmi-liberális szemlélet megnyilvánulási formái:

I. FILOZÓFIA

1. Burzsoá-citoyen ellentét

A polgári társadalom felszíni ellentéte: a jogilag-forgalmilag-politikailag egyenlő egyén ellentéte állampolgár-társaival, vagyis a strukturálatlan társadalommal, másszóval tudathasadt önmagával. Ez a fogalom, a piac, a csere, a konkurencia, az áru-, és pénzvviszonyok szintje, és a történelmileg bagatell kisárutermelő áldilemmája. Az önérdékét követő burzsoá és a társadalmi munkamegosztáshoz láncolt citoyen ellentéte formálissá válik, ha elemzésünkbe bekapcsoljuk a tőkeviszonyt, ha a munkafolyamat egyénbezártságának megszűnését felismerjük.

2. Partikularitás-nembeliség

Burzsoá-citoyen ellentét – magashomlokúaknak

3. Elidegenedés

a., A konkurencia keltette elidegenedés

Alapja az 1. pont. Tehát elidegenedhetünk állampolgár-társainktól, az "egész, rohadt világtól" és természetesen önmagunktól.

b., Termelési eszközzel szembeni elidegenedés

Első pillantásra nem tűnik forgalmi jelenségnek. De ha az elmélet nem tárja fel, hogy a termelési eszközök csak EMBERI viszonyok HORDOZÓI, csak a gazdaságban bennrejlő hierarchia ESZKÖZEI, akkor akaratlanul is újratermeli a differenciálatlan egyén ellentétét (most nem a társadalommal, hanem) a technikával, a természettel szemben. Csak azért idegenedetett el ILYEN MÓDON a technika, a természet, mert a forgalmi szféra, a társadalmi konkurencia árnyéka vetődött rá. Ha az elidegenedés nincs beágyazva e gazdasági hierarchia szélesebb viszonyrendszerébe, akkor az gépromboláshoz, vagyis a technikában tárgyiasult civilizáció romantikus tagadásához vezet.

4. Eldologiasodás

Ez a felfogás nem a konkrét emberi viszonyokat fájlalja, hanem azt, hogy a dolgok ennek hordozói. Így objektummentes, "tisztá", "megigazult", szubjektív, szellemi, "emberi" viszonyokat implikál.

5. "Materializmus" – "idealizmus"

A materiális, önző, társadalmilag ösztönös, burzsoá egyén ellentéte az idealista, önzetlen, társadalmilag tudatos citoyen egyénnel. E felfogás

korlátaira Gramsci mutat rá, mikor a kollektívizmust a munkásosztály egoizmusaként tárgyalja.

6. Az emberi lényeg

A bennünk lakozó citoyen (állam, Párt, pártállam, Isten, kategórikus imperatívusz, stb.)

7. A munka technicizált-naturalizált felfogása

Akár a termelési eszközök determinációját (szükségszerűség), akár a munkavégző céltételezését (szabadság) hangsúlyozza, a munkafolyamat társadalmi strukturáltságát figyelmen kívül hagyja ez a felfogás. Az első esetben a gazdaság feketedobozára nem az önszabályozó piac, hanem a technikai szükségszerűség felirata kerül, míg a másik esetben a munkavégző akarata, tudata, teleológiája a gazdasági struktúrától eloldódva – LEBEG. Az első esetben csak ahistorikus, elvont formuláig juthatunk (bár a determináció iránya önmagában helyes), míg a másik esetben a gazdaság állandó jelzője a "piszkos zsidó" lesz, és a szellemi munka más szférát (kultúra) keres.

II. Politikai filozófia

1. Gazdaság és politika szétválasztása

A gazdaságban BENNREJLŐ politikumról, a "termelő egyén" és a "cserélő egyén" szétválasztottságáról nem vesz tudomást a liberális elmélet, hiszen ezek azonosságából indul ki. Így marad a gazdaságon KÍVÜLI politikum, a forgalmi politikum (egy állampolgár-egy szavazat), amely szükségszerűen inadekvát megjelenési formája a gazdaság belső aszimmetriájának. Másszóval: a forgalmi politikum azonos gazdasági súlyú egyéneket tételez fel, alaptalanul.

2. Civil társadalom és politikai állam szétválasztása

A liberális felfogás a civil társadalom belső differenciálódásától eltekint, a jogilag, politikailag, forgalmilag egyenlő egyénből indul ki. Így a politikai állam csak ideologikus, absztrakt abroncs lehet a konkurenciára redukált társadalomtesten.

3: A többiek és az élcsapat

A (kispolgári) ösztönösnek minősített többiek és a tudatos élcsapat "balos" köntösben reprodukálja a liberális alapösszefüggéseket: Ez a felfogás a polgári társadalom "ideális" citoyenével szemben az élcsapat "reális" citoyen-létét hangsúlyozza (amit először az Osztályra, majd a Társadalomra kíván kiterjeszteni).

4. Az osztály sztálini felfogása

A sztálini felfogás nem hatol az osztályképződés munkaszervezeti gyökeréig, a "gazdasági osztályig", hanem személyekben, "politikai osztályokban" (értsd: pártokban) gondolkodik. Az ellenzéki pártok, a kulákok likvidálását közvetlenül az osztályok megszűnéseként értékeli. Ha a gazdasági hierarchia privilegizált pontjait párthű személyek foglalják

el, deklaráható a szocializmus.

A LENINI alkotmány a GAZDASÁGILAG privilegizáltak POLITIKAI jogfosztottságát rögzíti (pártállástól függetlenül). A gazdasági előjognak politikai jogfosztás az ellensúlya.

A sztálini alkotmány MINDENKI számára biztosít politikai jogot, mert "megszűntek" az osztályok, következésképp mindenki egyenlő állampolgár lett. A politikai jogfosztottság értelmét veszítette, mert a kollektivizálással-iparosítással a bérmunka általánossá vált. Itt a fejlett, "osztály nélküli" szocializmus közvetlenül egybeesik a homogén, klasszikusan liberális civil társadalommal.

Valójában az alkotmány-konvergencia (hiszen a sztálini alkotmány polgári alkotmány) azt jelzi, hogy e polgári-bürokratikus gazdaságszervezési feladatok lezárultak.

A sztálini "elmélet" módszertani hibája: a gazdaság belső politikumának liberális eredetű ignorálása, vagyis az osztályfogalom szűkítése "politikai osztályra" (párt) és "katonai osztályra" (osztag). Ez az "elmélet" csak polgári-bürokratikus feladatok magyarázatára lehet alkalmas, hiszen hasonlóan a liberális elméletekhez, a munkaszervezeti hierarchia iránt érzéketlen.

5. A bürokrácia formális felfogása.

A "konkrét", "szubsztantív" egyén áll szemben a "formális racionalitást követő", "lélektelen" bürokráciával. Természetesen burzsoá-egyénnel és Citoyen-bürokráciával van dolgunk. (Valójában a konkrét egyén gazdaságilag strukturált egyén, a konkrét bürokrácia pedig e struktúrából leszarmaztatott bürokrácia.) Az "elvonat közösségiség", a közérdek hordozója most nem az állam, a társadalom, a Párt, hanem a bürokrácia. Ennek minősítése (jó vagy rossz, racionális vagy irracionális, kapitalista vagy "szocialista") a liberalizmuson BELÜLI kérdés.

A bürokrácia valójában a gazdaság belső bürokratizmusának visszfénye. A bürokrácia – államigazgatási taylorizmus. Formalizmusának reális alapja a partikuláris (mert nem a gazdaságból szervesen kinövő) ügyintézés.

6. Szubsztantív és formális racionalitás

Érzékeli a csere, a pénz, a kalkuláció absztraháló-formális szerepét (a pénznek nincs szaga, ebből következően a szag mindig szubsztantív) és elidegenítő hatását. A konkrétság, a szubsztantivitás, a materiális célok igénye ugyan felmerül, de ez nem hatol a gazdasági szerkezetig. Másszóval: nem megy túl a burzsoá egyén forgalmi szintjénél, így a szubsztantivitás csak szubjektivitás lehet.

III. Közgazdaságtan

1. Forgalmi profitmagyarázat

A legkézenfekvőbb. Samuelson lényegében átveszi a merkantilista James Steuart cseréből származó profitmagyarázatát: eladási ár-költségprofit. A profit a kereskedő, az eladó rátermettségétől függ. Ehhez képest már a fiziokrata tanok is jelentős tudományos előrelépésnek

tekinthetők.

2. Cseregazdaság-piacgazdaság absztrakciója

A "cserélő ember" és "termelő ember" azonosságából indul ki. Ez az azonosság (a kisárutermelő) sohasem volt domináns forma. A gyárrendszer kialakulása pedig ezt az embertípust száműzi a közgazdaságtani tankönyvekbe.

3. A fogyasztóból való kiindulás (hasznossági elmélet) – A fogyasztó manipulálása (újbal-elmélet)

A "cserélő, termelő egyén" kiegészül a "fogyasztó egyénnel". (A 2. számú kritikai észrevétel itt is érvényes.)

Az újbal-elmélet a fogyasztói autonómia csorbulását hangsúlyozza, és nem azt, hogy a "fogyasztó egyén" már jóval korábban, a termelésben alárendelődött a tőke szükségleteinek. A fogyasztói autonómia csorbulása a termelői autonómia teljes hiányának megnyilvánulási formája.

4. Használati érték – érték ellentmondása

Deklaráltan forgalmi szint. Meghaladása nélkül csak a 2. pontig juthatunk.

5. A tulajdon formális-jogi-statikus felfogása

Ez a felfogás csak tulajdonJOGOT ismer, vagyis a forgalmi politikum szférájában jár.

Valójában a tulajdon: munkaidő. A tulajdont a munkaszervezet termeli újra. A tulajdon dinamikus-reális felfogása feltételezi a gazdaság belső differenciálódásának feltárását.

6. A piacmegtisztítás és a "piactól való megtisztulás" paradigmája

Az első felfogás tartalmilag Smith "láthatatlan kéz"-konceptióját veszi át. Az önérdékét követő burzsoá egyén automatikusan, bár akaratlanul megvalósítja e közjót, a társadalmi érdeket. Itt az állam, a citoyen felesleges, sőt káros.

A második paradigma a piaci véletlenséget, "mindenki harca mindenki ellen"-t hangsúlyozza, és a közjót itt a citoyen-állam, a "látható kéz" képviseli. A citoyen-állam előrenyomulása automatikusan a társadalmi tudatosságot és érdeket képviseli a burzsoá egyén ösztönösségével szemben.

A piacpárti, államellenes burzsoá-Smith-Walras és a piacellenes, állampárti(!) citoyen-Hobbes-Sztálin tehát egyaránt forgalmi formulákkal operál.

(A forgalmi szemlélet jellemzi az újbal-elméleteket is. Itt a citoyen-állam, a citoyen-bürokrácia a közrosszat képviseli. Így a burzsoá egyén számára a megoldást csak önfelszabadítása, tárgyatlan szubjektivitásának kiteljesedése nyújthatja.)

(Készült Sz. Z. segédelmével, akit a leírtakért felelősség nem terhel.)

Mottó:

Boston egészségügyi intézményeinek az ellátottsága a világon a legjobb. A bostoni fekete közösségben a gyermekhalandóság aránya hozzávetőlegesen akkora, mint Bangladesé.

Gallai Sándor:

Az érdekérvényesítés ambivalenciája az Egyesült Államokban

USA – ez a rövidítés egy távoli, nagy és gazdag országot takar, melyet a szabadság és a korlátlan lehetőségek hazájaként szoktak emlegetni. Demokratikus, a pluralista rendszer kritériumait a leginkább megközelítő, stabil politikai rendszer jellemzi. Alapja a "check and balance"-elv alapján szétválasztott hatalmi ágak és a föderatív államrendszer. A gazdaságban feltűnően kicsi az állami szerepvállalás, relatíve alacsony a munkanélküliség és magas szintű a fogyasztás. A társadalom meglehetősen heterogén. Bár a társadalom többsége még fehér, az angolszászok aránya már csak 16%. Bennük még mindig él a WASP-szellem. A többi fehér egyéb európai országok bevándorlóinak a leszármazottja. A lakosságnak közel az 1/3-a azonban úgynevezett kisebbségi: fekete, spanyolajkú, ázsiai vagy indián.

Az indiánok az őslakosok, s bár szegregáltan élnek, mégis helyzetük jobb, mint a többi kisebbségé. Önálló nemzettudattal rendelkeznek, s sokszor önálló nemzetként lépnek fel a szövetségi döntésekkel szemben. A feketék a rabszolgaság következményeként elszakadtak az őshazától. Többnyire a nagyvárosi szegregált életmód jellemzi őket. A spanyolajkúak és az ázsiaiak pedig önként, a jobb megélhetés reményében vándoroltak be. A spanyolajkúak helyzete nem sokban különbözik a feketékétől. A fő különbséget területi elhelyezkedésük (D-i vidékek) és az anyaországhoz való kötődésük jelenti. Az ázsiaiak egy része a feketék nagyvárosi életvitelét folytatja. Másik része viszont a magával hozott kulturális háttérnek, üzleti kultúrával s nemkevéské a tőkének köszönhetően be tudott illeszkedni az amerikai gazdasági életbe. Ők a középrétegek értékrendjét s életstílusát követik.

Hosszú társadalmi harc eredményeként a kisebbségek jogilag egyenlőek a fehérekkel. Valóságos helyzetük azonban több területen is hátrányos. Ez tükröződik a jövedelemkülönbségeknél: a feketék társadalmi státusza alatta marad a fehérekének. (1) (A spanyolajkúakról kevesebb statisztikai felmérés készül, mert többségük illegálisan dolgozik, ezért nincsenek regisztrálva.) Az átlagosnál alacsonyabb bérek és a kevésbé jó munkák elvégzése jellemzi a kisebbségek alsóbb rétegeit. Hogy miért végzik el

mégis? Mert a munkanélküliség nem örök lejárátú. Pedig még a munkanélküliség sem egyenlő mértékben érinti a különböző csoportokat. Már a '30-as évek elején jelentkező recesszió is ezt mutatta (2). A '70-es a fehér és fekete munkanélküliek aránya egymáshoz viszonyítva kétszeres volt. Az 1987-es arány már 2,5-szeres. A fekete fiatalok között több mint 50%-os a munkanélküliek aránya. Helyzetük nagyban függ az ipari és állami állásoktól, ezért érzékenyebbek a gazdasági ciklusokra illetve a gazdaságpolitikára. A termékszerkezet-váltás illetve a vállalatok kihelyezése Mexikóba vagy DK-Ázsiába tovább szűkíti a munkahelyek számát. Alulreprezentáltságuk a magasabb fizetésű állásokban két töről fakad. Az egyik a részben még mindig fennmaradó diszkrimináció, a másik az alacsonyabb szintű szakképzettségük. Ez viszont az oktatásügy helyzetéből érthető. A feketék és a fehérek oktatása kezdettől fogva elkülönül. A szegregált kisebbségi iskolákban a tanárok többsége is kisebbségi. Az ilyen iskolákban számukra korlátozott a tudományos továbbfejlődés lehetősége, s mivel a diákok szegények, ezért a keresetük sem megfelelő szintű. Az egyetemeken tanuló kisebbségiek aránya csökken s – a magas tandíj miatt – többnyire csak kisebb presztízsű egyetemekre jutnak el, melyek azonban nem jelentenek számukra társadalmi mobilitást. Egy jó presztízsű egyetemre bekerülni viszont ugyanolyan nehéz, mint egy elit klub tagjává válni.

A '60-as évek végén két nagyobb részre szakadtak. Az egyikbe azok tartoznak, akiknek sikerült gazdaságilag felemelkedniük, elhagyniuk az elszigetelt nagyvárosi körzeteket. Ők a középosztály életmódját és értékeit követték. A másik csoportba azok tartoznak, akik maradtak. Mind lakhelyüket, mind társadalmi státuszukat tekintve. Demográfiailag ők lettek a domináló elem. Helyzetüket az alacsony foglalkoztatottsági szint, a rossz lakáskörülmények, a segélyezés szükségessége jellemzi. Az egyén szintjén ez vagy önlebecsülést vagy az ellentettjét: a fellengzős magatartást szüli. Sikerélményt, kitörési lehetőséget számukra 3 dolog eredményezhet: a szórakoztatóipar (film, zene), a sport illetve a bűnözés. A büntetteknel meglepő módon nemcsak elkövető van, hanem áldozat is. Erről a statisztikák mélyen hallgatnak, pedig a nyomornegyedekben élő feketéknek vagy spanyolajkúaknak ötször annyi az esélyük arra, hogy erőszakos bűncselekmény áldozatává váljanak, mint az "átlagamerikainak". A hátrányos helyzetűek egy részét a kényszer, más részét a karrier lehetősége vezeti a bűnöző életmód felé. A bűnözés közösségteremtő funkcióval is bír. A Keresztapa c. filmben is elhangzott: "Amerika furcsa társadalom... magára hagyja és nem védi meg az embert. Don Vito megvédi." Az igazságszolgáltatás az okkal nem törődik, ezért döntéseiben megőrzi az adott társadalmi viszonyokat, pedig a bűnözés csak az előidéző viszonyok megváltoztatásával csökkenthető. Ez viszont azoknak akiknek érdekük lenne, nem áll módjában illetve fordítva. Hogy miért nem, arra a kisebbségek politikai részvétele és maga a politikai rendszer ad magyarázatot.

Az alsóbb rétegek ilyen helyzetben három dolgot tetetnek. Ha van munkahelyük, akkor imádkoznak a recesszió és a technológiai fejlesztés elkerüléséért. Ha nincs, akkor vagy segélyen élnek, segélyszállásokon, szeretetotthonokban illetve utcán, csatornában, vagy elmennek katonának. Az előbbi nem lehet tartós, hiszen a segélyek csak meghatározott ideig járnak. Az utóbbi pedig egyben azt is jelenti, hogy az önkéntesekből álló hadsereg nem reprezentálja a társadalmat. Így hamarabb döntenek a hadsereg bevetéséről, mert kisebb méretű a társadalmi tiltakozás.

A kisebbségek politikai részvétele alacsony, ezért politikai hatalmuk is olyan. A politikai hatalom hiánya bizonyítja számukra a részvétel céltalanságát, ez viszont fokozza a közönyt. Az érdektelenség azonban általános jelenség, mely az egyébként rendkívül stabil politikai rendszer sajátosságaiból fakad. A két nagy párt nem jelent igazi alternatívát az alsóbb rétegek számára, hiszen egyikük sem nyújt komoly programot számukra. A két nagy párton kívüli politikai személyeknek, csoportoknak nincs esélyük. Az úgynevezett harmadik párt dilemmája azt jelenti, hogy az elektori rendszer, a két nagy párt gyűjtőjellege, a tömegkommunikáció s a tőkecsoportok érdekei miatt harmadik pártnak lehetetlen bejutni. A pártok meglehetősen mérsékeltek, mert félnek bármely csoport szavazatainak az elvesztésétől. Így egy harmadik párt csak akkor lehet hiteles, ha valamilyen egyéni arculattal rendelkezik, ez azonban számukra csak az éhenhaláshoz, jobbik esetben lassú intellektuális befolyásoláshoz elegendő.

Az érdekérvényesítés egy másik lehetséges módja az, ha valamilyen nagy párton keresztül próbálják az akaratukat érvényre juttatni. Ezt láthattuk J. Jackson esetében. Bár a vártnál nagyobb rétegeket tudott politikai aktivitásra ösztönözni, mégis kiderült, hogy ilyen politikusból elnökjelöltet csinálni túl radikális a Demokrata Párt számára, hiszen ez visszavetheti hagyományos szavazótáborát illetve a tőkecsoportok érdeke

is mást kíván. (Érdekes eljátszani a gondolattal, hogy ha Jackson lenne az elnök, a szociális kiadások növelésén túl, vajon mennyiben változna, változhatna a helyzet ?!)

A harmadik lehetőség az érdekérvényesítésre az NAACP és az SCLC-típusú mozgalmak fellépése. Ez azonban főleg csak a bírósági döntések befolyásolásához elegendő, tehát a problémát általános szinten így nem lehet kezelni. Már csak azért sem, mert az ilyen mozgalmak a szenátorok befolyásolásához sem rendelkeznek elegendő eszközzel, pedig az a tény, hogy a nagyvállalatok vezetői között sok a nyugalmazott szenátor, jelzi, hogy igenis léteznek az érdekek becsatornázásának egy nem hivatalos módja is .

A negyedik lehetőség a legradikálisabb. Híveinek intő példa volt Malcolm X esete, akinek nem csak a társadalomból, de – némi segítséggel – az élők sorából is sikerült kivonulnia.

Milyen következményei lehetnek a jelenlegi helyzetnek? Fukuyama a kisebbségek helyzetét elintézte a kulturális örökségre hivatkozva. A '80-as évek neokonzervatív politikája a problémák megoldásának keresését a kisebbségekre hárítja. Számukra csak a szavazatok a lényegesek. Ez abból is látszik, hogy az idősek arányának növekedésével egyidejűleg a '80-as években drasztikusait csökkentették a gyermekeket támogató társadalmi juttatásokat, miközben az időseket fenntartották, vagy növelték. (A szavazók között csak 38% a gyermekes családok aránya!)

Az elmúlt évtized gazdaságpolitikájának hatására nőtt a leszakadó rétegek aránya. 1976 óta a szövetségi kiadások mértéke nem emelkedett! A felgyorsult társadalmi differenciálódás folyamata leginkább az alacsony jövedelműeket érintette. A lakosságnak legalább a 15%-a szegénységben él. (Hogy ki a szegény, azt nehéz meghatározni, hiszen még ma is a '65-ös definíció a hivatalos meghatározás. Eszerint szegénynek számít az a négytagú család, melynek jövedelme nem éri el az évi 10 000 dollárt. Ez mára már siralmasan alacsony összeg!) A fehérekben belül ez az arány 12%, a feketék között 36% (3). Az összes szegényen belül a kisebbségek aránya kb. 50%. Ez csak azért csökkent, mert nőtt a leszakadó fehérek száma. S bár a szegénység már nem csak a kisebbségek problémája, a jelenlegi politika mégsem akarja kezelni. A szociális kiadásokat megnyirbálták. Mindezt az állami beavatkozás minimalizálására hivatkozva. Ugyanakkor a haditermelésben, a bankok finanszírozásában ugyanaz az állam kiemelkedő szerepet vállalt és vállal ma is.

Összességében tehát megállapítható, hogy létezik kisebbségi probléma. Ez napjainkban összefonódik a szegénység problémájával, s egy belső társadalmi periféria van. Ugyanakkor a spanyolaljúak aránya a '90-es években utol fogja

érni a feketékét, a következő században pedig – a trendeket figyelembe véve – egyfajta "elszíneződés" várható: a fehérek kisebbségbe fognak kerülni! Kérdés, hogy miként reagál a politikai rendszer egy ilyen változásra akkor, mikor a társadalmat egy latin-amerikai mintájú változás jellemzi. Mindez roppant érdekes számunkra is, hiszen az USA politikai rendszerében a demokrácia jelenlegi legkiforrottabb formáját tiszteljük, s Magyarországot ma az útkeresés jellemzi. Sokan a tömegkommunikáció és a hivatalos politikai megnyilvánulások egyoldalúságának hatására megfélemlenek a nyugati rendszerek problémáiról, pedig ezek is számos tanulságot szolgáltatathatnának számunkra.

- (1) Statistical Abstract of the United States, 1989. p. 455.
- (2) Economic Indicators
- (3) Ralf Dahrendorf: Élet a gettóban – Levél Amerikából in. Valóság, 1987/2.

Robert Bly: Gyere, járjuk be

Gyere, járjuk be azokat a dolgokat, amiknek e kétségbeesés régóta társuk –
Azokat a leszerelt Chevrolet-kerekeket, amik a szörnyű egyedülletet üvöltik,
Hanyatt fekvve a koszos salakon, mint részeg emberek, meztelen,
Tántorogva egy hegyről lefelé éjjel, hogy belefulladás végül a tóba.
Azokat a magukra maradt lyukas gumibelsőket az autótutak útpadkáin,
Roncsolt, fekete testeket, amik megpróbálták és beleszakadtak,
És a hátrahagyottak,
És szétszórt, kunkorodó acélformáikat a munkapadon
Néha még melegek, mállók, amikor kézbe vesszük őket,
Akik feladták és a kormányt vádolják az egészért,
És azokat az utakat Dél-Dakotában, amik a homályban tapogatóznak...

(Gallai Sándor a BKE III. évfolyamos hallgatója. Fenti írása az 1991. évi TDK-konferenciára készített dolgozatának a rövid összefoglalója.)

A MUNKAVÁLLALÓI AUTONÓMIA MINT A DÖNTÉSEKBEN VALÓ RÉSZVÉTEL

Számtalan közgazdasági elemzés látott már napvilágot, amely a '73-75-ös gazdasági válság különös természetét ecsetelte kiemelve azt, hogy mennyiben tért el a klasszikus és az azt megelőző nem klasszikus válságoktól. Az elemzések többségében azonban háttérbe szorul, vagy meg sem jelenik annak a vizsgálata, hogy ez a válság nemcsak a világgazdaság makroszintű jellemzőiben eredményezett minőségi változást, hanem megkérdőjeleződött a termelés mikroszervezete, a hagyományos taylori elvekre épülő munkaszervezeti forma további életképessége is. Pontosabban konstatálták a jelenséget a nagyipari tömeggyártás rendszerének válságaként, amely kikényszerítette a technika, technológia megújítását, de ennek konzekvenciáit a munkaszervezet társadalmi viszonyaiban korábban kevesen ismerték fel.

TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS AZ ELŐZMÉNYEKRŐL

Hogy néz ki, mi a lényege a tudományos vezetés elveire épülő munkafolyamatnak és munkaszervezetnek?

Taylor fellépése mindenekelőtt arra irányult, hogy a munkásoktól elszakítsa és a vezetés kezébe adja a munkafolyamatban monopolhelyzetet teremtő szaktudást, és mindenfajta intellektuális tevékenységet. Mindez azt az elvet szolgálta, mely szerint a vezetésnek felelősséget kell vállalnia a munkavégzés zavartalan menetéért, neki kell gondoskodnia a munkatevékenység megtervezéséről, végsősoron pedig a munkafolyamat feletti ellenőrzésről. Ehhez először meg kell határozni a munkafeladatokat a munkafolyamat felaprózásával, majd mozdulatelemzéssel és időméréssel meg kell állapítani a munkafeladatok időigényét, valamint minden munkafeladathoz biztosítani kell az egyéni jellegű munkavégzést az egyébként erős munkásszolidaritás kiiktatása céljából. A felvázolt elképzeléseknek felelt meg a munkaerő "tudományos" módszerekkel történő kiválasztása és betanítása. (Makó 1985/a. 22-30. o.)

Taylor maga már csak rendszerbe foglalta ezeket az elveket, melyek a gyakorlatban már korábban is léteztek. Ennek egyik bizonyítéka az, hogy egy ma kevéssé idézett szerző, Karl Marx már jóval korábban összefoglalta a taylorizmus lényegét: "Nemcsak hogy a különös részmunkákat különböző egyének között osztják el,

hanem magát az egyént is felosztják, egy részmunka önműködő gépezetivé változtatják és valóra váltják Menenius Agrippa ízetlen meséjét, amely az embert saját teste pusztá töredékeként ábrázolja... Ez az elválási folyamat elkezdődik az egyszerű kooperációban, ahol a tőkés az egyes munkásokkal szemben a társadalmi munkaszervezet egységét és akaratát képviseli. Kifejlődik a manufaktúrában amely a munkást részmunkássá csonkítja. Kiteljesedik a nagyiparban, amely a tudományt mint önálló termelési potenciát a munkástól elválasztja és a tőke szolgálatába hajtja." (Marx 1967. 338. o.) Ez a jellemzés általánosíthatónak bizonyult a termelés szféráján kívül a hivatali munkára és a szolgáltatási tevékenységekre. (Braverman 1974.) A taylori elveket tökéletesítette és fejlesztette tovább a fordii rendszer, amely a munkafolyamat összes komponensében, így a munkaeszközökben is mélyreható változást eredményezett.

Nagy fintora a történelemnek, hogy bár a taylorizmus is egy kísérletnek indult a munkásellenállás elfojtására, ezt a küldetését nem tudta tartósan betölteni, sőt a munkavállalók egyre növekvő elégedetlensége vezetett a hagyományos szervezetcsoportot zárójelbe tenni akaró új irányzatok megszületéséhez. Ennek egyik vonulata az Emberi Kapcsolatok (Human Relations) mozgalom, amely a tudományos vezetés módszereinek kutatásokon alapuló elméleti bírálatát adta. Mégis csupán motivációelméleti szempontból hozott újdonságot a nem anyagi ösztönzők fontosságának kiemelésével, a taylori szervezet modelljét nem tudta meghaladni. Ez az irányzat nem mondott semmit a munkatevékenységek szélsőséges felbontására, részekre darabolására, specializálásának rendszerére, mindezt változatlanul hagyta. (Makó 1985/a: 85-102. o.)

A II. világháború után, különösen a hatvanas évektől gyorsuló ütemben nőtt a szakadék a vállalatok vezetése által támasztott munkakövetelmények és a dolgozók munkával szembeni igényei között, ami az egyre gyakoribb minőségi problémákban és az egyéni és a kollektív ellenállás más formáiban nyilvánult meg. Ezekre a konfliktusokra próbált választ adni a Herzberg-féle kettősfaktor-elmélet, valamint a szociotechnikai szervezetcsoport. A herzbergi elmélet konklúziója az, hogy a higiénia-tényezőkkel szemben, amelyek csak az elégedetlenség csökkentésére vezethetnek, a motiváló tényezőkkel lehet inkább a dolgozók munkával való elégedettségét kiváltani, amelynek egyik konkrét módja például a munkafeladatok gazdagítása. A szociotechnikai felfogás tovább ment. Empirikus tényekkel támasztotta alá azt az állítást, mely szerint a vállalat: szervezet technikai-technológiai és társadalmi viszonyait nem lehet külön-külön vizsgálni, közös optimalizálásukra van szükség. A valóság szintjén ez azt jelenti, hogy kisebb ellenszegülést és

főként magasabb termelékenységet lehet elérni, ha teret engednek a technikai rendszer követelményeinek figyelembevételével mellett a munkások egyéni és kollektív kezdeményezéseinek, felelősségvállalásának, ami már a munkaszervezet átalakítását is magában foglalja. (Makó 1985/a. 102-113. o.)

Láttuk tehát, hogy a gyakorlat a hetvenes éveket megelőzően is érzékelte, hogy a tömegtermelés alapstruktúrája, a merev, hierarchikus munkaszervezet tartalékai kimerülőben vannak. A jelenségekre adott reakciók sem maradtak el, vagyis az utóbbi szűk két évtized szervezeti kísérletei nem előzmény nélküliek.

A gazdasági válság kedvezőtlen társadalmi és gazdasági következményei már akkor elemi erővel vetették fel a kiutak keresésének igényét. Ennek egyik döntő színtere volt eddig is a vállalati vezetések és más szakemberek hol eredményes, hol ellentmondásos próbálkozásai a munkaszervezet megújítására, a munkavállalói autonómia növelésére.

A DÖNTÉSEKBEN VALÓ RÉSZVÉTEL FORMÁI

A történelmi áttekintésben bemutatott, a szervezetek belső viszonyait meghatározó tényezők változásánál fogva szükségszerűvé vált, hogy ezeket a változásokat a munkaszervezet átalakulása kövesse. Ugyanakkor a vállalatok vezetése felismerte, hogy a "dolgozóknak a munkafolyamatban meghatározott irányító és ellenőrző készséggel kell rendelkezniük ahhoz, hogy megfelelő időben és a kellő hatékonysággal képesek legyenek a termelési zavarok elhárítására". (Makó 1985/b. 67. o.) Erre a tendenciára adott egyfajta válasz az a megközelítés, amely a munkások döntési folyamatokba való bevonásában látja a probléma megoldását. Azok a kezdeményezések, amelyek ebbe az irányba indultak el, három szinten vizsgálhatók:

- a munkafolyamat, műhely szintjén;
- az üzem, vállalat szintjén;
- ágazati, országos szinten.

A munkafolyamat és műhely-szintű kísérletek egyik formája a munkafeladatok rotációja és bővítése (job enlargement). Az előbbi a munkavégzés monotonitását kívánja megszüntetni azzal, hogy a munkások időnként váltogatják a munkakörüket nem utolsósorban azért, hogy a legrosszabb munkát ne mindig ugyanazok végezzék. Az utóbbi a végrehajtott műveletek újracsoportosítását célozza meg, hogy a munkások a termelési folyamat egy, a korábbinál racionálisabban kialakított részegységét működtessék. Ezekkel az

újításokkal még igen kis mértékben kapcsolták be a dolgozókat a döntési folyamatba, befolyásuk csak a több munkafeladattal szembeni ellenállás lehetőségével emelkedett.

Igazi szervezeti átalakítást a munkafeladatok gazdagítása (job enrichment) eredményezett. Ennek keretében a tradicionális munkafeladatokat végzőket például a gépekre és a termékekre kiterjedő ellenőrző és karbantartó tevékenység ellátásával is megbízták, amely tevékenységek korábban a tudományos vezetés elvei szerint az irányításhoz, illetve külön alkalmazottakhoz tartoztak.

Az eddigi újítások az egyes dolgozó számára biztosítottak nagyobb autonómiát. A továbbiakban olyan szervezeti innovációkról lesz szó, melyek a kollektívák kezébe telepítettek vissza döntési jogköröket. Ezek típusai a félig autonóm vagy autonóm munkacsoportok. Az egyes konkrét formák az alapján sorolhatók be a két típus valamelyikébe, hogy milyen számú és fontosságú feladatot végez a csoport. (Makó 1985/a. 126-131. o.; SAF 1975, 44-47. o.)

Ezen típusok közül talán a legismertebbek a minőségi körök, melyek őshazája a napkelet országa, Japán. A II. világháború utáni újjáépítés során kialakított minőségi körök a munkaszervezetek sajátos formái, amelyek a statisztikai minőségellenőrzés módszereinek alkalmazásával a "japán csoda" egyik tényezőjévé váltak. Az a lényege, hogy a vállalat különböző területeken működő tagjai elemzésekkel alátámasztott javaslatokat állítanak össze a vezetés számára a minőségi hibák kiküszöbölése, takarékoság, munkavédelem stb. céljából. "Ez a koncepció – amely rövidesen tömegmozgalommá terebélyesedett – széles rétegeket átfogó tudatos, nem kampányszerű előadássorozatokból, a gazdasági vezetőktől a munkásokig kiterjedő képzési programokból nőtt ki." (Ladó -Tóth 1989, 4. o.) Újabb kutatások arról adnak hírt, hogy a minőségi körök felépítése nem ellentétes a taylorizmus elveivel, mivel a vezetési struktúrát nem bolygatta meg, csak kiegészítette; valamint a kezdeti önkéntességet is felváltotta az "ösztönzött" részvétel. (Makó 1988, 122. o.) Ennek ellenére a nemzetközi és magyar adaptálásuk eredményessége messze elmarad az eredeti hazájában működőképtől, melynek egyik legfőbb oka, hogy a modellt a japán viszonyoktól eltérő helyi sajátosságok figyelembevétele nélkül próbálták bevinni a vállalati szervezetekbe.

A kollektív munkaszervezet egyik közismert "szocialista" formája a brigád-szervezet, amely politikai-ideológiai szerepe mellett és folyamatos kiüresedése, formálissá válása ellenére bizonyos kereteket adott ezekben az országokban (Lengyelországon

és Magyarországon kívül) a munkavállalói autonómia gyakorlására. A következő jegyeket lehet kiemelni ezek vonatkozásában:

- "a) a munkacsoport végzi tagjai elosztását, a munkakörök közötti csere (cirkuláció) szabályozását,
 - b) a munkaköri cseréhez szükséges sokoldalúság (polivalencia) biztosításában a munkacsoport képzési-tanítási feladatokat is ellát,
 - c) a munkaterhek ütemezésének és "kiegyensúlyozásának" feladatait is a brigád látja el,
 - d) a fegyelmelés, munkaerőfelvétel és elbocsátás, szintén a kollektíva felelőssége,
 - e) végül a brigád a megtermelt keresetek elosztásában is jelentős szerepet vállal."
- (Makó 1988, 123. o.)

A tulajdonképpeni autonóm munkacsoportok szervezésének általános célja az volt, hogy a technológiai és strukturális változások eredményeképp bővülő kollektív tudást az eredményesebb termelésérdekében felszínre hozzák, mozgósítsák. Kialakulásuktól fogva a korábbinál gazdagabb cselekvési lehetőségekhez juttatták e dolgozókat a feladatalkészítéstől kezdve a csoport összetételének meghatározásán keresztül egészen a jövedelemelosztásig. A leggyakrabban hivatkozott példa a Svédországban beindított termelési csoportokkal való kísérletek, ahol ezek a komplex feladatokat ellátó kollektívák váltak az üzemben belüli munkamegosztás alapsejtjeivé. (Szamuely 1980, 113-114. o.)

A szervezeti korszeresítések tapasztalatait értékelő elemzések széles skálán mozognak abból a szempontból, hogy mennyire optimisták illetve pesszimisták a kezdeti sikerek alapján. Már itt szeretném jelezni, hogy az alaposabb vizsgálatok kimutatták, a tényleges eredmények szerényebbek, mint ahogy azt az egyoldalú és manipulatív tájékoztatás sugallja. (Héthy-Makó 1981, 217-220. o.) Tény azonban, hogy a szervezeti átalakítások több szempontból előrelépést jelentettek a hagyományos szervezeti megoldásokkal szemben. (SAF 1975) Ennek köszönhető, hogy a kísérletek nemzetközi visszhangja és hatása Magyarországra is eljutott.

Bár a hetvenes években még a taylorizmus módszerei is az újdonság erejével hatottak itthon, korábban ösztönös és ettől fogva tudatos felhasználásuk a magyar viszonyok sajátos akadályaiba ütközött. A tudományos vezetéshez szükséges előfeltételek hiánya alkalmazásuk során csak fokozták a vállalati és munkaszervezetek diszfunkcióit, aminek következményeként jelent meg a munkafolyamatban a munkások "kényszer-autonómiája". (Ladó-Simonyi-Tóth 1984) A valóság által felvetett problémára adott hivatalos válasz volt a vgmk-k és gmk-k 1982-es bevezetése, melyek működésének értékeléséről folyó heves viták szakmai berkeken belül még ma sem zárultak le. (Szmicsek 1989)

Kimondottan autonóm munkacsoportok szervezéséhez is hozzáfogtak Magyarországon. Ezek tapasztalatainak összegzése az idő rövidege miatt nem teszi lehetővé, hogy messzemenő következtetéseket vonjunk le. Mindenesetre annyi megállapítható, hogy megalakulásuk után bővült a munkacsoportok cselekvésének mozgásteret, amely bizalmi légkört teremtett a termelésirányítók és a közvetlen termelők között, csökkentette a munkaerő-problémákat és fokozta a kooperációs készséget. (Berki 1987)

A minőségi körökről, a gazdasági munkaközösségekről és az autonóm munkacsoportokról készített hazai vizsgálatok általánosításai között feltűnő érdekesség, hogy valamennyi forma fejlődésében kitérnek arra a vonásra, hogy tartalmukat tekintve nem állnak távol a belső vállalkozásoktól, melyek minőségileg új sajátosságokat hordoznak magukban. Mindezek ellenére mégsem tekinthetők ténylegesen vállalkozásoknak, mivel az üzem, a vállalat bürokratikus hierarchiájának való kiszolgáltatottságuk alig csökkent.

A fejlett tőkés és a kelet-európai országokban egyaránt a munkafolyamat és a műhelyszintű autonómiára való törekvéssel párhuzamosan, sőt azt megelőzően is megindultak azok a kezdeményezések, melyek a termelés integráltságának megfelelően a munkások üzemi-vállalati szintű döntésekbe való bevonásától is bizonyos gazdasági konfliktusok kiküszöbölését remélték.

A 60-as évek Nyugat-Európájában elterjedt participációs és üzemi demokrácia elképzelések eredményeképp a dolgozók képviselői bejutottak a vállalati vezetés különböző fórumaiba (vállalati tanács, igazgatótanács, felügyelő bizottság), illetve olyan bizottságokba, melyek a vállalati vezetéstől bizonyos döntési hatáskört kaptak. Utóbbiak közé tartoznak az üzemi bizottságok, üzemi tanácsok, műhelybizalmiak tanácsa stb. Ezeknek a bizottságoknak és dolgozói képviselőknek a jogai, viszonya a vezetéshez országonként és vállalatonként rendkívül változatos képet mutat. (Tolnai 1982, 123-170. o.)

A nemzeti sajátosságokat itt nem kívánom részletezni, fontosnak tartok viszont érzékeltetni egy fokozatbeli különbséget. Egyrészt a dolgozói érdekképviselő céljából kialakított üzemi tanácsokban dolgozók és vezetők is egyaránt részt vesznek, kivéve a volt NSZK és Hollandia, ahol csak dolgozók tagok. Másrészt az üzemi tanácsok együttdöntési joga általában a jóléti, szociális, munkavédelmi, személyi kérdésekre terjed ki; termelési-gazdasági kérdésekben (a volt NSZK és a skandináv országok kivételével) maximum konzultációs,

tájékoztatói joggal rendelkeznek. (Szamuely 1980, 33-39. o.) A felügyelő bizottságok hatásköre, amelyben amúgy is csak jelképes a dolgozók részvétele, már a vállalati vezetés feletti ellenőrzésre is lehetőséget ad, de valódi befolyásuk a vállalati vezetés döntéseire alig van. A közös piaci integráció erősödésével párhuzamosan folynak azok a tárgyalások, melyek az "Európai Rt." jogi viszonyait, ezen belül a munkavállalók érdekképviselését kívánják rendezni. (Borbély 1990, 44-63. o.)

Kelet-Európában a dolgozók bevonása a termelést érintő döntésekbe a hivatalos ideológia része volt (lásd: munkáshatalom, proletárdiktatúra). A Szovjethatalom kialakulásakor a valódi demokratikus centralizmus elve és a termelési elv alapján szervezett kommün típusú gyári és helyi tanácsok rendszerére épült, majd a 20-as években – az adott történelmi feltételek mellett – fokozatosan elvesztette lényegét. A II. világháború után a felszabadult kelet-európai országokban a vállalati önkormányzatok különböző típusai alakultak ki, melyeket idővel felváltották a központi tervezés és az állami-bürokratikus igazgatás módszereivel. Az önkormányzat és az öngazgatás gondolata ezután politikailag nemkívánatos elemnek minősült főként a jugoszláv öngazgatási alternatíva és más (NDK, lengyel, magyar, csehszlovák) kitörési kísérletek miatt. Itt csak a hazai tanulságokról szólok.

Társadalmi krízishelyzetekben a dolgozók egyik alapvető felismerése, hogy nemcsak át lehet, hanem saját jövőjük biztosítása érdekében át kell venniük a vállalatok működtetését. Magyarországon a munkástanácsok történelmi gyökerei 1918-19-re nyúlnak vissza. Már ekkor konfliktusforrás a párt és a munkástanácsok viszonya, amely kérdést a pártvezetés elszakadása potenciális tömegbázisától, a munkásosztálytól 1956-ban is felvetett. (Varga 1989) Ma, amikor ismét a társadalmi összeomlás veszélye fenyeget, szintén létrejöttek a munkástanácsok, amelyeket hivatalosan az érdekvédelmi szervezetek közé sorolnak. Valójában törekvéseik túlmennek a hagyományos szakszervezeti követeléseken, és eljutnak a dolgozói tulajdon problémájának a feszegetéséhez.

Még a 80-as évek magyar kezdeményezései közé tartoznak a vállalati tanácsok, amelyek a vállalati önállóság és egyben a "szocialista tulajdon" feletti rendelkezés megtestesítői lettek volna. Ezek kialakításával azonban a gazdaságirányítás korábbi reformjaihoz hasonlóan a remélt tartalmi változás nem következett be. Ráadásul a társasági és átalakulási törvény megkérdőjelezi további létjogosultságukat is (Ádler-Makó 1989); ami arra utal, hogy a piacosság folyamatában a vállalati tanácsot csak átmeneti jogi formaként lehet számításba venni.

Az ágazati és országos szintű döntésekben való dolgozói részvétel utóbbi két évtizedre jellemző intézménye az Ipari (Munkaügyi) Kapcsolatok Rendszere (Industrial Relations System – IRS), amely a munkavállalók, munkáltatók és az állam együttműködését hivatott elősegíteni. A munkavállalók érdekképviselőt rendszerint a szakszervezetek látják el. Az IRS szerepe a fejlett tőkés országokban az utóbbi években egyre növekedett, mivel a kollektív szerződések megkötésén túl a gazdasági szerkezetváltással járó munkahelyi konfliktusokra is reagálnia kellett.

Magyarországon 1988 decembere óta működik az Országos Érdekegyeztető Tanács, amely hasonló céllal, de elsősorban országos szintű bér- és munkaügyi kérdések megtárgyalására jött létre. Valódi érdekegyeztetés azonban csak 1990 augusztusa óta, a szakszervezetek radikálisabb fellépése következtében folyik. Ekkortól a szakmai bizottságokban és a plenáris üléseken már a kormány foglalkoztatás-politikájáról, fontosabb gazdasági elképzelésekről, törvénytervezetekről is vitáznak. Az OÉT tevékenységének köszönhető az október végi benzináremelés hatására kialakult válsághelyzet megoldása, azóta viszont működése nem sok sikert hozott.

A dolgozók döntési folyamatokba való bevonását rengeteg bírálat éri mind elméleti, mind gyakorlati szakemberek részéről. A bírálatok fő ellenvetése arra vonatkozik, hogy a munkások, alkalmazottak nem rendelkeznek azokkal az ismeretekkel, információkkal, melyek az optimális döntésekhez nélkülözhetetlenek. Ez valóban így van. A munkavállalói autonómia növelése nem lehet mindenütt biztos recept a gazdasági problémák megoldására. Progresszivitása attól függ, hogy a dolgozók mely csoportjai a döntési folyamat mely pontján lépnek be. Ugyanakkor dönteni ott kell, ahol a problémák jelentkeznek, és nem ott, ahol a problémamegoldáshoz szükséges információt birtokolják.

A bürokratikus szervezetek nagyvonalú munkásautonómia-támogatásának fő veszélye, hogy az új döntési lehetőségek, új szervezeti megoldások az információk további monopolizálása miatt formálissá válnak. A túlcentralizáltság minden szinten csökkenti a termelés és bármely más tevékenység hatékonyságát. Azokban a szervezetekben, ahol az alternatívák közötti valódi választás egyre alsóbb szintekre kerül, és így a tényleges és a jog szerinti döntés között távol a szakadék, csak a "szervezett felelőtlenséget" tenyésztik. (Hegedűs - Rozgonyi 1969)

A gyakorlati kísérletek elméleti feldolgozásai kiemelik, hogy a modellek alkalmazása során tapasztalt negatív hatások nagymértékben annak köszönhetőek, hogy a vezetés nem tisztázza előre a konkrét vállalati érdekviszonyokat, kit hogyan érint a szervezeti változás. Ezért meglepetésként éri őket az autonómia növekedésével járó konfliktusok szaporodása. Másik tanulság, hogy a kampányszerű bevezetéssel járó kezdeti kiugró eredményeket hosszabb távon teljesítményvisszaesés követi. Ennek az az egyik alapvető oka, hogy a munkások a döntési jogosultságok további növelését, fura módon még több felelősséget igényelnek.

Valamennyi értékelésben kimutatják, hogy ha másért nem is, legalább azért megéri ezeket a szervezeti innovációkat alkalmazni, mivel a dolgozókat olyan magatartásjegyek elsajátítására tanítják meg, amelyek fellazítják a merev bürokratikus vállalati struktúrákat, és egy új típusú szervezeti kooperáció gyakorlására készítik fel őket. Ez pedig nem más, mint "humán tőke"-beruházás, amelynek megtérülése hosszabb távon hatványozottan jelentkezhet. Persze egyelőre kérdés marad, hogy a társadalom meddig hajlandó feláldozni a profitorientált termelés rövid távú jövedelmezősége érdekében a távlati lehetőségek kihasználását.

BIBLIOGRÁFIA

- ADLER Judit - MAKÓ Csaba (1989): A vállalati tanácsok működésének néhány tanulsága
in: A munkásautonómia kiterjesztésének lehetőségei (Szerk: MAKÓ-NEUMANN) Kézirat
- BERKI Sándor (1987): Autonóm munkacsoportok projekt (Összefoglaló) Kézirat
- BORBÉLY Szilvia (1990): Az európai közösség társadalompolitikája –1992 után
Szakszervezetek Gazdasági- és Társadalomkutató Intézete, Budapest
- BRAVERMAN, H. (1974): Labor and Monopoly Capital Monthly Review Press,
New York and London
- HEGEDŰS András - ROZGONYI Tamás (1969): Döntési rendszerünk a szociológus szemével, Valóság 1969/7.

- HÉTHY Lajos - MAKÓ Csaba (1981): A technika, a munkaszervezet és az ipari munka, KJK, Budapest
- LADÓ Mária - SIMONYI Ágnes - TÓTH Ferenc (1984): Az alkalmazkodás útjai, Valóság 1984/10.
- LADÓ Mária - TÓTH Ferenc (1989): Japán gondolat, magyar gyakorlat (Minőségi körök)
in: A munkásautonómia kiterjesztésének lehetőségei (Szerk: MAKÓ - NEUMANN) Kézirat
- MAKÓ Csaba (1985/a): A taylorizmustól a munkaszervezeti reformokig, Akadémiai Kiadó, Budapest
- MAKÓ Csaba (1985/b): A társadalmi viszonyok erőtere: a munkafolyamat, KJK, Budapest
- MAKÓ Csaba (1988): Az autonóm munkacsoport: nemzetközi és hazai kitekintés, Ergonómia 1988/4.
- MARX, K. (1967): A tőke I. MEM 23., Kossuth, Budapest
- SAF (1975): Job reform in Sweden
Swedish Employers Confederation Technical department, Stockholm
- SZAMUELY László (1980): Ipari demokrácia Nyugat-Európában? Magvető, Budapest
- SZMICSEK Sándor (1989): Egy vállalati kezdeményezés története in: A munkásautonómia kiterjesztésének lehetőségei (Szerk: MAKÓ -NEUMANN) Kézirat
- TOLNAI Gyula (1982): Üzemi részvételi rendszerek a mai kapitalizmusban
MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, Budapest
- VARGA László (1989): Munkástanácsok Magyarországon (1918/19 -1956) in: A munkásautonómia kiterjesztésének lehetőségei
(Szerk: MAKÓ-NEUMANN) Kézirat

Hovorka János

Pokol Béla: A szociológiaelmélet új útjai

Pokol Béla 1988-ban megjelent kötetében a német elméleti szociológia legfrissebb eredményeit ismerteti és értékeli. Pokol szerint a különböző elméleti irányzatokat, mint a jóléti állam válságára reagáló útkereséseket lehet közös nevezőre hozni.

Luhmann felfogásában e 80-as években radikális fordulat történik, amit ez autopoiezis-koncepció megjelenése fémjelez. Az autopoiezis-koncepciót megelőzőben az álladsadalmi integrációt a politikai alrendszer (értsd: a jóléti állam) végzi, alapvetően a jogon, mint a politika eszközén keresztül. A parsonsi médiumelmélet kiegészül a luhmanni "specializált eljárások"-elméletével, és ezek a közvetítő mechanizmusok biztosítják az elkülönült alrendszerek összekapcsolódását. Például a jogalkotói eljárás az a specializált eljárás, amely a jogi és politikai alrendszer összekapcsolódását segíti elő. Szemben a jogalkalmazói szférával, ahol a hatályos jog orientál és a normativitás, a weberi kiszámíthatóság elve érvényesül, a jogalkotóknál politikai orientáció (kognitivitás, változtathatóság) is szerepet játszik. A többi alrendszer összekapcsolódása is levezethető a specializált eljárások segítségével.

Az előbbiekkal ellentétben az új, autopoiezis-koncepcióban a rendszerintegrációt nem a politika primátusa biztosítja, hanem az alrendszerek "spontán rendeződése". Az alrendszerek bürokratizmusát, normativitását nem egy külső eljárás ellensúlyozza, hanem maga az alrendszer válik kognitívabbá. Például a jogban ez az angolszász jognak felel meg, amely sokkal inkább öntanuló, kognitív, mint a merevebb kontinentális jog.

Az autopoiezis-koncepció pokoli kritikája elsősorban arra irányul, egy a valóságos folyamatok az angolszász világban is a jog átpolitizálása felé mutatnak. A kritikát talán kiegészíthetjük azzal, hogy a "spontán rendeződés"-tétele nemcsak államellenes, hanem "államelőtti" is, hiszen a rendszerintegrációt éppen azokra a mechanizmusokra bízta, amelyek kitermelték a politika primátusát.

Wilke problémája is az állam és a jog túlbujánzása. A megoldást az alrendszerek önkorlátozásában látja, amelyet a neokorporatív intézmények biztosítanak. Tehát az alrendszerek integrációját nem külsődleges, állami-politikai eszközök valósítják meg, hanem a korporációs fórumok. Az állam feladata csak a korporációs keret fenntartására szűkülne. A korporációk kognitív potenciálja, rugalmassága nagyobb, mint a hagyományos politikai szférának, hiszen a konkrét, eseti problémákat nem kell pártprogrammá, ideológiává generalizálnia.

Habermas szerint e konzervatív erők állampártiak (tehát szociáldemokraták), a neokonzervatív erők államellenesek ÉS piacpártiak, a progresszív erők, ahová egyébként önmagát is sorolja, a

növekedés-kritikusok. Az utóbbiak az állam szerepét inkább negatívnak, de mindenképp ellentmondásosnak tartják. Habermas a jóléti állam beavatkozását refeudalizációként értékeli, amely gyarmatosítja az életvilágot (vagyis a természetes kisközösségeket és a szolidaritáson alapuló átfogóbb közösségi formákat). Az állam felbomlasztja a család intimitását, amennyiben a családtagokat egymással szemben jogokkal ruházza fel. Szerinte a családjog pozitív funkciója elhanyagolható bomlasztó hatása mellett. A társadalom végzetesen eljogiasodik.

Offe politikailag a "posztindusztriális baloldal", elméletileg az osztályharcos-paradigmából-a-rendszerelméletbe-éppen-megtértek táborába tartozik. Offe az alrendszerek opciótermelését, a szakadatlan innovációs kényszert tekinti a modernség lényegének. A Rész folyamatosan változik, de az Egész stabilabb, mint valaha. A rendszeregészre nem a luhmanni "spontán rendeződés" a jellemző, hanem a káosz. Offe megoldása: csökkenteni kell a növekedést, az alrendszerek opciótermelését (null-opció). A null-opció nemzetközi szinten kilépést jelent a világgazdasági versenyből (az EGK-ból is), nemzeti szinten pedig a társadalmi interdependencia csökkentését.

Pokol kritikája jogosan veti fel, hogy a rendszerintegráció kérdése Offénél fel sem merül. Talán azért, mert ha az interdependencia úgyszólván káoszhoz vezet, akkor inkább hulljon az Egész alrendszer-darabjaira.

Selznick és None három jogtípust különböztet meg:

1. a represszív jog a preburokratikus szervezetek joga, ahol a jog instrumentálisan alárendelődik a represszív politikának.
2. az autonóm jog a szabályorientált bürokratikus szervezetek joga, ahol a politikai hatalom jogi szabályozás alá került.
3. a rezponzív jog a posztburokratikus szervezetek, a kooperatív rendszerek joga, ahol a jog ismét materiális, de már a belsőleg demokratizálódott politikának van alávetve.

Teubner kritizálja a rezponzív jog fogalmát, szerinte e fogalomban keverednek a reflexív és materiális mozzanatok. Teubner szerint a materiális jog politikavezérelt jogot jelent, és éppen ez a legnagyobb problémája a rendszernek, függetlenül a politika regresszív vagy demokratikus formájától. Teubner a megoldást a reflexív jogban találja meg, amely a jogi alrendszeren BELÜL marad. Szerinte a jelenlegi komplex társadalmakban a rendszerintegrációt csak a reflexív jog biztosíthatja, és nem a központilag vezérelt materiális jog.

A fenti elméletek tehát a jóléti állam válságát és a kiútkeresést tükrözik. Ha elfogadjuk azt az egyébként nem túl szigorú hipotézist, hogy a szociológiai paradigmaváltás nem előidézi, hanem csak leképezi a társadalmi változásokat, akkor szükségesnek tűnik a különböző intézményi berendezkedések közötti ÁTMENETEK fogalmi megragadása is. A társadalom nemcsak holt struktúra, hanem élő organizmus is. A különböző struktúrák ki-, és leépülése társadalmi motivációk, folyamatok függvénye, amelyek beemelése az elméletbe nem nélkülözhető. Bár igaz, hogy szétfeszíti a rendszerelmélet kereteit.

A modern társadalmakban kialakul a bürokráciák finom hálózata, amely a szociológiában az alrendszerek differenciálódásában, a politikaelméletben a hatalmi ágak elválasztásában konkretizálódik. Az új szociológiai elméletek nem tárják fel a differenciálódás és a politikavezérelt integráció kialakulásának oksági viszonyát, ezért a megoldást leginkább az alrendszerek reflexivitásának növelésében, és nem a differenciálatlanodásban (entdifferenzierung) látják. Habermas követelése (az életvilág, a konkrét egyén követelése az eljogiasított átlagegyénnel szemben) ugyan a másik irányba mutat, de bornírt formában.

A tárgyalt elméletek szerint a differenciálatlanodásra intő példa Kelet-Európa. Csakhogy a differenciálatlanodás és a pártállamok közé nem lehet egyenlőségjelet tenni, ugyanis Kelet-Európa nem írható le a rendszerelmélet fogalmaival, a tradicionális-modern kategóriapárossal. A pártállamok felszámolták a tradicionális társadalmakat ("az áruviszonyt totalizálták" – Konrád-Szelényi), tehát tradicionálisnak sem tekinthetők. A párt- és a jóléti államok politikavezéreltségét sem lehet egy kalap alá venni. Az alrendszerek önállósulása sem valósult meg, tehát "klasszikusan" modern államok sem voltak. Pokol Béla jól érzékeli, hogy ilyen feltételek mellett a deklaráltan értékmentes rendszerelmélet ideologikussá válik, amennyiben orientálni kívánja a kelet-európai átalakulásokat.

A differenciálatlanodás Nyugat-Európában nem vezethet a pártállami bürokratizmushoz, hiszen a bürokrácia modern, cizellált, sok lábbon álló formáját szeretné meghaladni, vagyis a "civil társadalom vaskos szerkezetét" (Gramsci) kikezdeni. A differenciálatlanodás a bürokrácia-kezelt átlagegyén helyébe a felelős, autonóm konkrét egyént állítja.

Tasy Zsigmond

Helyreigazítás:

A Fordulat/9. számában, Tasy Zsigmond: "Az értelmiség útja a konvergencia-elmülethez" c. cikkébe sajnálatos és értelemzavaró hiba csúszott.

A hibáért olvasóink elnézését kérjük, és íme a félregépelte mondat helyesen:
"A politikai rendszerek különbségei az azonosság bázisán megmagyarázzák a galbraithi próféciaát anélkül, hogy elfogadnánk annak vulgáris technológiai magyarázatát."

1991. március 12-től 1991. május 10-ig

Március 12.: VADÁSZ JUDIT, az MNB szakemberének előadásában a magyar gazdaságpolitika külső pénzügyi korlátairól kaptunk információt, Mivel a "hivatali titok" a bankszakmán belül is egyre burjánzik, szerencsésnek tartottuk magunkat, hogy a bankárnő épp egy olyan MNB tájékoztatóról érkezett, ahol a jegybank vezetése engedélyezte bizonyos pénzügyi kérdések szellőztetését a tömegtájékoztatás felé.

Március 19.: "Azért, hogy eloszlassuk gyötrő kételyeinket, meghívtuk a Társadalomelméleti Kollégiumba MOCSÁRI JÓZSEFET, aki a tulajdonreformról tartott előadást." Az idézet Fekete Zoli: "A privatizáció diszkrét bája" című cikkéből való, melyben érdekes részleteket tudhat meg a kíváncsi olvasó a magyar állami tulajdon bontogatói kísérletéről.

Március 22.: A péntek délutáni tea-ház keretében FEKETE ZOLI a "modern kapitalizmus" korának globális környezetszennyezéséről vezette fel gondolatait az érdeklődők számára.

Március 28-ról 29-re virradó éjszaka néhány aludni nem tudó fiú szódásszifonnal felszerelve járta a lányok szobáit, hogy elő-húsvéti locsolkodással kedveskedjen.

Április 8-11.: TEK-hét: 1991.

Ebben az évben a TEK-hét tudományos konferenciája a következő kérdést tette fel:

"Felzárkózni Európához?"

Előadók és témájuk sorrendben:

Április 8.: PACH ZSIGMOND PÁL: A közép-kelet-európai régió kialakulásának világgazdasági összefüggései

Április 9.: Nyugat-Európa a '90-es években

PALÁNKAI TIBOR: Az integráció lényegi vonásai

CSÁKI GYÖRGY: Közgazdasági és pénzügyi problémák az egységesülő Európában

BORBÉLY SZILVIA: Az Európai Közösség társadalompolitikája

Április 10.: Kelet-Európa a '90-es évek küszöbén
KRAUSZ TAMÁS: A sztálinizmus öröksége
MORVA TAMÁS: A gazdasági reformok öröksége

Április 11.: Beszélgetés a felzárkózás távlatairól
SZENTES TAMÁSSAL és SZIGETI PÉTERREL.
PANORÁMA: Beszélgetés külföldiekkel Magyarországról egy pohár kakaó mellett.

Az előadások előtt a témákat exponáló filmeket néztünk: Csendesek a hajnalok, Csúfak és gonoszok; Egészséges erotika.

Ezen kívül még szellemi árverés, diaporáma, kosárlabda ígért közös élményeket.

Április 12.: BELLON ERIKA és BIHARI ZSUZSA a péntek délutáni teázás közben a feminizmussal kapcsolatos problémákról tartott vitaindítót, ami természetesen indulatoktól sem mentes vélemények párbaját generálta.

Április 16.: Dr. MEDVIGY MIHÁLY a Vatikán múltbéli és jelenlegi életébe kalauzolt el bennünket előadásában.

Április 30.: Az alternatív mozgalmak hagyományai, konkrét irányzatai kerültek terítékre ezen az estén. SZABÓ MÁTÉ bemutatta, hogyan illeszkednek ezek a társadalom politikai rendszerébe, mi az alapvető ideológiai tartalmuk, és összehasonlította a Magyarországon és az NSZK-ban kialakult (vagy éppen ki nem alakult) irányzatok sajátosságait.

Május 1.: "Irány Horány" jelszóval kiruccantunk a lassan már a gázkamra érzetét keltő városból a tiszta természetbe. Volt ott minden, ami kell: lendületes foci, pihentető röplabda, rablólús-, és szalonnasütés, pancsolás a Dunában.

Május 10.: ANDOR LÁSZLÓ az adósságválságról a magyar sajtóban megjelent szakértői és bankári véleményeket boncolgatta a péntek délutáni teázás közben.

H. J.

A LÉNYEG	- Húzóágazat	5
MEGHÍVÓ	- Nyári nemzetközi TEK-tábor '91.	3
ELHANGZOTT	- A TEK-hét előadásából	6
MŰHELY	- Durucskó Mihály: Dzsingisz kén telefonnal, avagy a közészer diadala	10
	Tasy Zsigmond: A forgalmi-liberális szemléletről	24
	Gallai Sándor: Az érdekérvényesítés ambivalenciája az Egyesült Államokban	28
	Hovorka János: A munkavállalói autonómia mint a döntésekben való részvétel	33
KÖNYVEKRŐL	- Pokol Béla: A szociológia-elmélet új útjai	43
KRÓNIKA	- 1991. március 12-től 1991. május 10-ig	46

FORDULAT 10.

A BKE Társadalomelméleti Kollégiumának kiadványa
 Készült: 1991. májusában
 a Hallgatói Tudományos Tanács és
 a Közgazda Alapítvány támogatásával,
 Fridrich Andrea, Káposztár Györgyi, Kordás Erzsébet,
 Szabó Ildikó és Móré Ferenc közreműködésével,
 az International Viewpoint, a Hócipő és a Time magazin
 egyes részleteinek felhasználásával
 a BKE házi sokszorosítójában 300 példányban.
 Felelős szerkesztő: Balogh Erika
 Felelős kiadó: Szalai Zoltán

91/330